

De campagnes en onderhandelingen van Lodewijk XIV in de Zuidelijke Nederlanden, 1707-1708

Frederik Dhondt¹

“België als slagveld van Europa” was lang een *image d'Épinal* of idyllisch beeld uit een wenselijk collectief geheugen voor de jonge Belgische staat, die eindelijk de touwtjes in handen kon nemen na “*des siècles d’esclavage*”². Na de val van Antwerpen in 1585 werden handel en nijverheid verwoest door de Scheldesluiting³. Een allegaartje aan rondmarcherende buitenlandse legers deed het land en zijn bewoners als een speelkaart glijden door de handen van egoïstische, gokkende en oorlogszuchtige Europese monarchen⁴. Het kan ook vandaag nog dienen als argument voor de voortrekkersrol die België speelt in de Europese integratie. Een klein land in het centrum van Europa kan pas bloeien wanneer het zijn buren te vriend houdt en handel drijft met de wijde wereld.

Tegelijk laat men door dit discours de plaats van de toenmalige Zuidelijke Nederlanden in de internationale betrekkingen buiten beschouwing, wat leidt tot een vertekening van het perspectief⁵. Oorlogen die werden uitgevochten door “vreemde” machten op “eigen” bodem worden amper gekaderd. Nochtans bepaalden externe drijfveren en strategieën de perceptie van het betrokken gebied in de Europese publieke ruimte. Dit had zijn repercussies op de handelingsvrijheid en de aard van de interacties waarin het betrokken raakte.

De Spaanse Successieoorlog is in de Belgische en Nederlandse historiografie een relatief onderbelichte periode, waar oudere werken nog steeds domineren⁶. Voor de geschiedenis van de

---

¹ Aspirant van het FWO-Vlaanderen, Instituut voor Rechtsgeschiedenis, Universiteit Gent. Ik wens de professoren G. Martyn (Instituut voor Rechtsgeschiedenis) en R. Vermeir (Nieuwe Geschiedenis) uitdrukkelijk te bedanken voor hun opmerkingen.

² Deze frase, die voorkomt in de aanhef van de Franstalige versie van de Brabançonne, wordt nog eens vertaald in dit citaat van archivaris Louis-Prospér GACHARD in zijn *Histoire de la Belgique au début du XVIIIe siècle* (Bruxelles : Mucquardt, 1880, V): “[*Cette période des vingt premières années du XVIIIe siècle*] est surtout pleine d’enseignements pour la génération contemporaine, car elle montre à combien d’humiliations et de misères peut être exposée une nation qui n’est pas maîtresse d’elle-même; elle est propre à faire mieux apprécier encore aux Belges le double bonheur qu’ils ont aujourd’hui, de voir leur pays constituer un État indépendant, et de posséder une dynastie de leur choix, dévouée de corps et d’âme à tout ce qui peut contribuer à la grandeur et à la prospérité de la patrie”.

³ M. HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l’empereur Charles VI: la Compagnie d’Ostende : étude historique de politique commerciale et coloniale* (Bruxelles : Lamertin), 1902.

⁴ Zie bijvoorbeeld de liberale en nationalistische ULB-historicus Frans VAN KALKEN in zijn *La fin du régime espagnol aux Pays-Bas* (Bruxelles: J. Lebègue, 1907), 282 (conclusie) : “*Libre enfin, désireuse de cheminer indépendante dans les voies du progrès, la Belgique a atteint un stade de développement sans précédent de son histoire. Les générations présentes, fières de leur prospérité et de leur culture intellectuelle, ont perdu la mémoire des sujétions et des maux que subirent leurs aïeux.*”

⁵ P. MOREAU DEFARGES, *Introduction à la géopolitique* (Paris: Seuil, 2005), 11.

⁶ Belgische werken over de periode: J.E. NEVE, *Gand Sous l’Occupation de Louis XIV* (Gent: Claeys-Verheughe, 1929), H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, vol. III (Bruxelles: La Renaissance du Livre, 1950), R. DE SCHRYVER, *Jan van Brouhoven graaf van Bergeyck 1644-1725 : een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa* (Brussel: Paleis der Academiën, 1965), L.P. GACHARD, *Histoire de la Belgique au commencement du XVIIIe siècle...*, A. CROQUEZ, *Louis XIV en Flandres : les institutions, les hommes et les méthodes dans une province nouvellement annexée 1667-1708: affaires militaires, administratives, commerciales, politiques, judiciaires, ecclésiastiques et diplomatiques*, Histoire politique et administrative d’une province française. La Flandre 2 (Paris: Champion, 1920), H. VAN HOUTTE, *Les occupations étrangères en Belgique sous l’Ancien Régime*, vol. I, RUG. Werken uitgegeven door de Faculteit van de wijsbegeerte en letteren 62/64 (Gent: Van Rysselberghe et Rombaut, 1930), Y. SCHMITZ, *Bergeyck, Le Colbert belge* (Nivelles: Les Archers, 1961), E. LAGRANGE, *Guerre de la Succession d’Espagne, Le duc de Marlborough en Belgique* (Bruxelles: 1892). Een uitzondering is H. HASQUIN, *Louis XIV face à l’Europe du Nord* (Bruxelles : Racine, 2005).

internationale betrekkingen valt de periode tussen het hoogtepunt van de oorlogen van Lodewijk XIV (1638-1715) en die van Frederik de Grote (1713-1786). Zelfstandige werken gewijd aan het conflict zijn zeldzaam en houden zich aan het strikt militaire gebeuren, dat ook het eenvoudigst te bevatten lijkt. Europese syntheseswerken⁷ ontbreken. Figuren die in deze bijdrage een prominente rol vervullen, zoals buitenlandminister Jean-Baptiste Colbert de Torcy, de hertog van Vendôme, of de “Belgische Colbert” Bergeyck, lijken te verdrinken tussen Turenne en Maria Theresia. Ook in de volkenrechtsgeschiedenis wordt het Verdrag van Utrecht (13 april 1713), dat de nieuwe Europese ordening bezegelt, traditioneel niet gezien als wezenlijk verschillend van voorgaande en volgende akkoorden in de “Franse” periode van het internationaal publiekrecht⁸.

Deze visie moet worden bijgesteld. Het onderzoek dat ik in het academiejaar 2007-2008 in Parijs voerde in het kader van een masterproef geschiedenis aan de Universiteit Gent⁹, benadrukt net de eigenheid en de relevantie van de Spaanse Successieoorlog voor de drie voorgaande historiografische velden.

Uitgaande van de tot nog toe (door andere dan Franse historici) weinig belichte archivalische bronnen, is het mogelijk om een correct beeld te scheppen van de beleidsdoelstellingen en strategische *modus operandi* van Lodewijk XIV. De Spaanse Successieoorlog kadert in een reeks van defensieve Franse oorlogen¹⁰. Van bij de aanleiding is het conflict geenszins te herleiden tot een simplistisch verhaal van agressie en verdediging¹¹. Wie de militaire confrontaties kritisch bestudeert, kan ook niet voorbij aan de opvallende overeenstemming tussen het feitelijke verloop van de campagnes en de theorie van de indirecte strategie, zoals die door Basil Liddel Hart (1895-1970)¹² is beschreven. Niet het toebrengen van een beslissende klap op het slagveld¹³, maar wat gebeurt aan de onderhandelingstafel, is beslissend voor het afloop van de Europese oorlog.

Voor Nederland: O. VAN NIMWEGEN, *De subsistentie van het leger : logistiek en strategie van het Geallieerde en met name het Staatse leger tijdens de Spaanse Successieoorlog in de Nederlanden en het Heilige Roomse Rijk (1701-1712)* (Amsterdam: Bataafsche Leeuw, 1995), F.J.G. TEN RAA en J.W. WIJN, *Het Staatse leger: het tijdperk van de Spaanse Successieoorlog 1702-1715*, vol. VIII, Band 2 (De veldtochten van 1706-1710), *Het Staatse Leger, 1568-1795* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1959), Id., *Het Staatse Leger: het tijdperk van de Spaanse Successieoorlog 1702-1715*, vol. VIII (Band 1: Inleiding en veldtochten van 1702-1705), *Het Staatse Leger, 1568-1795* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1959), A.J. VEENENDAAL SR., *Het Engels-Nederlands Condominium in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog* (Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, 1945), J.G. STORK-PENNING, *Het grote werk: vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse successieoorlog 1705-1710*, *Historische Studies*; 12 (Groningen: Wolters, 1958).

⁷ Internationale colloquia kunnen een aanzet daartoe vormen (A. ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO, B.J. GARCÍA GARCÍA, en V. LEÓN, eds., *La pérdida de Europa. La Guerra de Sucesión por la Monarquía de España* (Madrid: Fundación Carlos de Amberes, 2007), L. BÉLY, ed., *La présence des Bourbons en Europe, XVIIe-XXIe siècle* (Paris: PUF, 2000).

⁸ De meeste werken zien 1713 als een verderzetting of hoogstens een bevestiging van trends die worden ingezet met het “mijlpaalmoment” van 1648. Zie W.G. GREWE, *The epochs of international law* (Berlin: De Gruyter, 2000), 4-6, 282.

⁹ F. DHONDT, *Nec Pluribus Impar ? De campagnes en onderhandelingen van Lodewijk XIV in de Zuidelijke Nederlanden, 1707-1708* (Gent: Universiteit Gent, 2008). Promotor: Prof. dr. R. Vermeir (Vakgroep Nieuwe Geschiedenis).

¹⁰ H. DRÉVILLON, *L'impôt du sang: le métier des armes sous Louis XIV* (Paris: Tallandier, 2005), 328.

¹¹ “To a distant observer, the children appear to be peacefully playing together. Suddenly, one child hits another and a general fight erupts [...] For practical reasons the adult may decide to blame one of the children for starting the fight, especially if the adult can determine who did hit first.” W.J. ROOSEN, “The Origins of the War of the Spanish Succession,” in *The Origins of War in Early Modern Europe*, ed. Jeremy Black (Edinburgh: Donald, 1987), 116.

¹² L. POIRIER, “Lire Liddel-Hart,” in *Liddel-Hart, Stratégie*, ed. Lucien Poirier (Paris: Perrin, 2007). Liddel Hart is gecontesteerd (cf. J. MEARSHEIMER, *Liddel Hart and the Weight of History* (Ithaca: Cornell University Press, 1989)) omwille van de manier waarop hij zijn eigen bijdrage aan de uitwerking van de Britse strategie in de jaren '30 en '40 heeft vertekend, maar de validiteit van zijn algemene theoretische inzichten lijkt er niet door aangetast.

¹³ “La guerre est un acte de violence destiné à contraindre l'adversaire à exécuter notre volonté” R. ARON, *Paix et guerre entre les nations* (Paris: Calmann-Lévy, 2004), 34.

Binnenin het Franse leger heeft ook het intern-politieke voorrang op het strikt militaire. Veel successen die de hertog van Marlborough (1650-1722)¹⁴ en prins Eugenius van Savoye (1663-1736)¹⁵ behaalden in de roemrijke campagne van 1708, worden traditioneel toegeschreven aan persoonlijke onenigheid en incompetentie bij de hertog van Vendôme (1654-1712)¹⁶ en de hertog van Bourgondië (1682-1712)¹⁷. Wie de bronnen bekijkt, kan evenwel niet anders dan besluiten dat de strategische opties van de Franse legerleiding weloverwogen waren en pasten in een op lange termijn opgebouwde, gedegen kennis van de Zuidelijke Nederlanden als confrontatiezone in een meerfrontenoorlog. Dat de campagne verkeerd uitdraaide, had meer te maken met interne tegenstellingen aan het hof van Lodewijk XIV¹⁸. Samen met de discussie rond de “*Stratégie de cabinet*”¹⁹ vormen deze bedenkingen twee essentiële interpretatielagen (I).

Door de “grote correspondentie” van een relatief gebeurtenisloos jaar 1707 te koppelen aan die van 1708, werden de continuïteiten in de strategische opties van het Franse leger duidelijk. Het winterse diplomatieke tussenspel heeft zijn plaats op een aparte spanningsboog. De economische en staatkundige belangen die de inzet van de onderhandelingen uitmaken, geven relevantie aan het relatief inerte krijgsgedrag, door het af te zetten tegen evoluties op middellange termijn (II).

De discussie rond de aanleiding voor het conflict beheerste nagenoeg de hele *Grand Siècle*. Van de onderhandeling van het verdrag van de Pyreneeën in 1658 tot de Frans-Britse vredesonderhandelingen in 1711, twijfelden hovelingen, ministers en diplomaten niet aan het Europese belang van de successiekwestie. Onderhandelaars zochten een nieuwe theoretische grondslag, die stabielere kwalificaties leverde voor horizontale en rivale relaties. Privaatrechtelijke opvattingen rond huwelijk en erfenis

---

¹⁴ J. CAMPBELL, *The military History of the late prince Eugene of Savoy and of the late John, duke of Marlborough* (London: C. du Bosc, 1736-1737), W. COXE, *Memoirs of John, duke of Marlborough, with his original correspondence*, ed. John Wade, vol. II (London: Henry G. Bohn, 1848), F. TAYLOR, *The Wars of Marlborough (1702-1709)*, II vols. (Oxford: 1921), W. CHURCHILL, *Marlborough. His Life and his times*, trans. E. Weltz, vol. IV (Bussum: Kroonder, 1948), J.R. JONES, *Marlborough*, British Lives (Cambridge: Cambridge UP, 1993), C. BARNETT, *Marlborough*, Wordsworth Military Library (Ware: Wordsworth, 1999), D. CHANDLER, *Marlborough as military commander*, ed. Spellmount Classics (London: Spellmount, 2003³ [1973]), J. FALKNER, *Great and Glorious Days: The Duke of Marlborough's Battles 1704-09* (London: Spellmount, 2003).

¹⁵ J. DU MONT DE CARELSKROON, J. ROUSSET DE MISSY en J. VAN HUCHTENBURG, *Oorlogskundige beschrijving van de veldslagen, en belegeringen, der drie doorluchtige en wydvermaarde krygsoversten, hunne vorstelyke hoogbeden, den prins Eugenius van Savoye, den prins en hertog van Marlborough, en den prins van Oranje-en Nassau-Vriesland*, (Den Haag: Isaac van der Kloot, 1729), G. FERRARIS S.J., *De Rebus Gestis Eugeni Principis a Sabaudia* (Milano: 1752), E. MAUVILLON, *Histoire du Prince François Eugène de Savoye*, vol. III (Vienne: Brissaut, 1761), A. KIRCHHAMMER, *Feldzüge des prinzen Eugen von Savoyen nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, vol. X, Geschichte der Kämpfe Österreichs (Wien: Verlag des K.K. Generalstabes, 1885), M. BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie*, vol. II (München: Oldenbourg, 1965), D. MCKAY, *Prince Eugene of Savoy*, (London: Thames and Hudson, 1977) [Men in Office], N. HENDERSON, *Le Prince Eugène de Savoie*, trans. Jonathan Gontar (Paris: Tallandier, 1980), J. KUNISCH, ed., *Prinz Eugen von Savoyen und seine Zeit* (Freiburg: Ploetz, 1986), C. PAOLETTI, *Il Principe Eugenio di Savoia* (Roma: Stato Maggiore dell'Esercito, 2001), W. OPPENHEIMER, *Prinz Eugen von Savoyen : Feldherr und Baumeister Europas* (Wien: Amalthea, 2004).

¹⁶ H. RADDATZ, *Vendôme und der Feldzug in Flandern 1708* (Schwerin: Philosophische Facultät zu Rostock, 1878), J.-P. DESPRAT, *Les bâtards d'Henri IV. L'épopée des Vendôme 1594-1727* (Paris: Perrin, 1994), L. TRUC, *MM. de Vendôme ou les pourceaux d'Epicure* (Paris: La Librairie Française, 1956), S. MELCHIOR-BONNET, *Louis et Marie-Adélaïde de Bourgogne: la vertu et la grâce* (Paris : Robert Laffont, 2002).

¹⁷ M. DE VOGUË, *Le duc de Bourgogne et le duc de Beauvillier: lettres inédites : 1700-1708* (Paris: Plon, 1900), P.-G. D'HAUSSONVILLE, *La duchesse de Bourgogne et l'alliance Savoyarde*, vol. III (Paris: Calman-Lévy, 1903).

¹⁸ We verwijzen ook naar onze bijdrage F. DHONDT, "Clans, Cabales en Coteriën: de Slag bij Oudenaarde en de permanente machtsstrijd in de Grand Siècle," *Handelingen van de Geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde, van zijn kastelnij en van den lande tusschen Maercke en Ronne* XLVI (2009): 3-35.

¹⁹ G. ROWLANDS, "Louis XIV et la Stratégie de Cabinet," *Revue Historique des Armées*, n°. 222/1 (2001): 25-34.

moesten de baan ruimen voor politiek onderhandelde akkoorden tussen staten, die deel uitmaakten van het volkenrecht²⁰ (III).

---

²⁰ H. STEIGER, "Rechtliche Strukturen der Europäische Staatsordnung 1648-1792," *Zeitschrift für ausländisches und öffentliches Recht und Völkerrecht* (1999): 609-44.

I. “Stratégie de cabinet” en politieke verdeeldheid: Franse militaire actie en reactie

Voorgeschiedenis: de nederlagen van Blenheim en Ramillies

Zoals de meeste in voetnoot geciteerde werken aangeven, staat de Spaanse Successieoorlog vaak synoniem voor het militaire “genie” van de hertog van Marlborough, die voor het eerst sinds de Honderdjarige Oorlog met een aanzienlijke Britse troepenmacht succesvol tussenkwam op het continent. De hertog is een deel van de nationale legende, onder meer dankzij de gedegen biografie in vier volumes die zijn nazaat sir Winston Churchill aan hem wijdde. Marlborough diende het numeriek superieure Franse leger, de “*Giant of the Grand Siècle*” (John Lynn²¹) grote klappen toe bij Blenheim (1704), Ramillies (1706) en Oudenaarde (1708)²².

Bij de eerste overwinning hield hij een Frans-Beiers leger onder Tallard en Maximiliaan II Emmanuel (1662-1726), hertog-keurvorst van Beieren²³, weg van Wenen. Voor de Zuidelijke Nederlanden was deze slag niet zonder betekenis, aangezien de Beierse keurvorst sinds 1691 als gouverneur-generaal optrad voor de Spaanse koning. De Keurvorst trad in 1702 toe tot de coalitie rond Lodewijk XIV en de nieuwe Spaanse vorst, Filips van Anjou (1683-1746)²⁴. Hij zou de soevereiniteit over de Zuidelijke Nederlanden verwerven, mocht hij Beieren verliezen in de strijd²⁵. De coalitie van Den Haag²⁶ rond de Staten-Generaal, –na het overlijden van Willem III- Koningin Anna van Groot-Brittannië (1665-1714)²⁷ en keizer Leopold I (1640-1705)²⁸ had namelijk ook de meeste Duitse rijksstanden weten in te lijven, wat de situatie van de Zuid-Duitse keurvorst hachelijk maakte.

Marlborough’s eerste grote overwinning had tot gevolg dat de landvoogd verplicht werd zijn erflanden achter te laten en noodgedwongen terugkeerde naar zijn hof te Brussel²⁹. Twee jaar later, in mei 1706, versloeg het geallieerde leger van Marlborough en Veldmaarschalk Ouwerkerk (1640-1708)³⁰ het

---

²¹ J.A. LYNN, *Giant of the Grand Siècle : the French army, 1610-1715* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

²² We verwijzen naar de uitstekende thesis van Clément Oury aan de ENC: C. OURY, *Blenheim, Ramillies, Audenarde. Les défaites françaises de la guerre de Succession d'Espagne (1704-1708)* (Paris: Ecole des Chartes, 2005). Te consulteren in de archieven van de ENC, die worden beheerd door de *Section des Archives privées* binnen de *Archives Nationales* (CARAN).

²³ R. DE SCHRYVER, *Max II. Emanuel von Bayern und das spanische Erbe: die europäische Ambitionen des Hauses Wittelsbach 1665-1715*, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 156 (Mainz am Rhein: von Zabern, 1996), L. HÜTTL, *Max Emanuel: der blaue Kurfürst* (München: Süddeutscher Verlag, 1976).

²⁴ H. KAMEN, *Philip V of Spain: the king who reigned twice* (New Haven: Yale University Press, 2001).

²⁵ Alliantieverdrag van 9 maart 1702 tussen Lodewijk XIV en Max Emmanuel van Beieren, M. BRAUBACH, *Die Bedeutung der Subsidiën für die Politik im Spanischen Erbfolgekriege*, ed. Sebastian Hausmann, Bücherei der Kultur und Geschichte; 29 (Bonn: Kurt Schroeder, 1923), 46.

²⁶ Alliantieverdrag van Den Haag, 7 september 1701, gesloten tussen Willem III, de Staten-Generaal en Leopold I, gepubliceerd als nummer 18 bij H. VON SRBIK, *Österreichische Staatsverträge. Niederlande. Erster Band: bis 1722* (Wien: Adolf Holzhausen Verlag, 1912), 343-50.

²⁷ E. GREGG, *Queen Anne* (London: Routledge, 1980), G.M. TREVELYAN, *England under Queen Anne*, 3 vols. (London: Longman, 1948³).

²⁸ J. BÉRENGER, *Léopold Ier (1640-1705) : fondateur de la puissance autrichienne*, Perspectives Germaniques (Paris: PUF, 2004), M. FREY en L. FREY, *A Question of empire : Leopold I and the war of Spanish succession, 1701-1705*, Brooklyn college studies on society in change (New York: Columbia University Press, 1983).

²⁹ M. COUVREUR, ““Fait-on maintenant des prologues d’opéra en France?” Flagornerie et propagande dans les prologues écrits pour Maximilien-Emmanuel et Clément-Joseph de Bavière (1692-1714),” in *La pérdida de Europa. La guerra de Sucesión por la Monarquía de España*, ed. Antonio Álvarez-Ossorio Alvariano, Bernardo J. García García, en Virginia León (Madrid: Fundación Carlos de Amberes, 2007), 143.

³⁰ Hendrik van Nassau, heer van Ouwerkerk en Woudenberg. In 1703 veldmaarschalk, in opvolging van Athlone, in die hoedanigheid aanvoerder van de Staatse troepen in de Nederlanden. “*Dapper, loyaal, belangeloos, maar zeer driftig, op het eind zijns levens zelfs ondraaglijk hartstochtelijk, zoodat men zelfs van krankzinnigheid sprak*”, (J. P. BLOK, in *NNBW*, I, 1359).

Frans-Beierse leger van maarschalk Villeroi in Ramillies³¹. Het grootste deel van Brabant en Vlaanderen viel voor de oprukkende coalitie, die er –in naam van de Habsburgse pretendent Karel III (1683-1740)³²– een “Anglo-Bataafs” tijdelijk gezamenlijk bewind, of “condominium” vestigde. In essentie verloor deze indirecte beheersstructuur de gevestigde plaatselijke machten, in ruil voor hun steun aan de bezetting van de centralistische hervormingen die de graaf van Bergeyck, minister van Filips V, op het getouw had gezet³³.

Wie de situatie in 1708, het volgende hoogtepunt voor Marlborough, wil begrijpen, moet het beeld hier “bevrozen”. Op 5 juni 1706 stond het geallieerde leger op amper 210 kilometer of 42 campagnedagen van Parijs³⁴. De situatie van Ramillies werd door Lodewijk aanzien als een geldige reden om halsoverkop de hertog van Vendôme, zijn op dat ogenblik meest succesvolle bevelhebber, terug te roepen uit Italië. Samen met Max Emmanuel en Bergeyck stabiliseerde Vendôme de situatie. De geallieerden deden er bijvoorbeeld meer dan twee maanden over om de vestingen van Menen en Dendermonde te doen vallen. Als gevolg hiervan strekte het front tussen de Alliantie van Den Haag en de coalitie van de “Twee Kronen” (naar Lodewijk XIV en zijn kleinzoon, de koning van Spanje³⁵), zich uit langs de taalgrens, met uitzondering van Nieuwpoort en Ieper (in Franse handen) en Luik, Hoei en Ath (grote alliantie). In 1707 had de coalitie andere prioriteiten. Dat maakte het voor Vendôme en de landvoogd vrij eenvoudig om een gewapende confrontatie te vermijden en een verdedigingssysteem uit te bouwen³⁶.

Gunstige voortekenen

Begin 1708 stond Lodewijk XIV voor een relatief gunstige strategische uitgangspositie. Frankrijk was in de vorige coalitieoorlogen geconfronteerd met een oorlog op vier fronten (cf. Figuur 1): de Pyreneeën (Spanje), Noord-Italië (Spanje, Savoye, Keizer), de Rijn (Rijk) en de Zuidelijke Nederlanden (Spanje, Republiek). Door het testament van Karel II (1661-1700), de laatste Spaanse Habsburger, vielen de Spaanse gebieden in drie van de vier grenszones voortaan binnen eigen bereik. Zes tot zeven jaar strijd (naargelang men Italië, dan wel de Zuidelijke Nederlanden of Spanje als referentie neemt) hadden daar eind 1707 niet veel aan veranderd. Afgezien van Noord-Italië, een front dat na het vertrek van Vendôme

---

³¹ J. OSTWALD, "The "Decisive" Battle of Ramillies, 1706: Prerequisites for Decisiveness in Early Modern Warfare," *Journal of Military History* 64, n°. 3 (2000): 649-77.

³² R. DE SCHRYVER, "Who had sovereignty in the Southern Netherlands during the War of Spanish Succession (1700-1715) ?", in *Liber amicorum Jan Buntinx. Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd*, (Leuven: Universitaire Pers, 1981), 483-497; B. RILL, *Karl VI. Habsburg als barocke Grossmacht* (Graz: 1992).

³³ R. DE SCHRYVER, "Hervormingspogingen in de nadagen van de Spaanse Tijd: Bergeyck": in *België in de 17de eeuw* (I), P. JANSSENS, ed. (Brussel: Dexia-Snoeck, 2006), 152-158.

³⁴ J. OSTWALD, *Vauban under Siege* (Boston: Brill, 2007), 666.

³⁵ In principe stonden twee coalities tegenover elkaar. Lodewijk XIV had de steun van Filips V van Spanje, Max Emmanuel van Beieren en zijn broer-keurvorst Jozef Clemens (1671-1723), bisschop van Keulen en Luik. Na de slag van Blenheim en de overrompeling van Luik en Keulen door Marlborough waren deze laatste twee bondgenoten van weinig waarde voor de Franse koning. De militaire slagkracht van het Spaanse leger in de Zuidelijke Nederlanden bleef beperkt tot de regimenten die ter plaatse waren geronseld door de graaf van Bergeyck. In het veldleger van Vendôme en Bourgondië vinden we bijvoorbeeld aan Spaanse troepen enkel het dragonderregiment Aquaviva en Pasteur, de cavalerieregimenten Egmond, Cano en Acosta, de infanterieregimenten Coigny, Nassau, Wemmel, Laarne en Grimaldi terug, of 3 550 man; Max Emmanuel vertrok half mei naar Duitsland met de Beierse troepen, waardoor enkel nog een handvol Keulse infanteristen (Gardes de Cologne) en dragonders (Chaussonville, Nautaff), samen 2 100 man, in de Nederlanden bleven. Om deze reden verkiezen we de naam “coalitie” te gebruiken voor het leger van Marlborough en Eugenius, dat veel diverser was samengesteld. KIRCHHAMMER (*Feldzüge*, X, 73) komt bijvoorbeeld aan slechts 20 000 Britse soldaten op een contingent van 40 000.

³⁶ F. DHONDT, *Nec pluribus impar* ?, 110-127.

Opvoeringszorgen en interne machtsstrijd

Voor Lodewijk doorkruiste evenwel ook zijn interne dynastieke politiek de militaire operaties. Het stond in de sterren geschreven dat zijn oudste kleinzoon, Lodewijk van Frankrijk, hertog van Bourgondië, de troon van Hendrik IV zou bezetten. De prins was sinds 1702 opgenomen in de *Conseil d'en haut*, die over de buitenlandse betrekkingen en defensie beraadslaagde³⁸, maar had een modderfiguur geslagen tijdens een Duitse campagne met Tallard in 1703. De prins stond politiek voor een andere bestuursstijl dan zijn grootvader. Onder de invloed van zijn *précepteur* Fénelon (1651-1715), aartsbisschop van Cambrai³⁹, hing hij een gematigde buitenlandpolitiek en een prominentere rol voor de geprivilegieerde adel en clerus aan. Ook traditionalisten als Lodewijks meest beroemde hoveling Saint-Simon (1675-1755)⁴⁰, hadden het wel gehad met het autoritaire optreden van Lodewijk XIV. Deze opvattingen brachten de hertog van Bourgondië onvermijdelijk in conflict met de hertog van Vendôme.

Bij het begin van de veldtocht had de beroepsmilitair Vendôme bijna veertig jaar Europese ervaring⁴¹. Hiërarchisch stond Vendôme boven de maarschalken van Frankrijk, op basis van zijn statuut als (afstammeling van een) koninklijke bastaard. Tijdens de Negenjarige Oorlog was hij opgeklommen tot *lieutenant-général* en *général des galères*, dankzij zijn goede verstandhouding met Lodewijk XIV. Vendômes koninklijke bloed was hier niet vreemd aan: als kleinzoon van een bastaard van Hendrik IV, César de Vendôme (1594-1665), gebruikte de vorst de generaal als precedent voor de bevoordeling van zijn eigen bastarden. De hertog van Maine (1670-1736) en de graaf van Toulouse (1678-1737), beiden kinderen uit een relatie met Madame de Montespan werden door Lodewijk tot in het *Parlement de Paris* gebracht, om de rivaliserende tak van de Orléans de voet dwars te zetten⁴².

---

³⁸ Deze hoogste Franse regeerraad was een informeel orgaan. Het mandaat van de leden ving aan en kende een einde op uitnodiging van de monarch (O. PONCET, "Conseils du Roi," in *Dictionnaire de l'Ancien Régime*, ed. Lucien Bély (Paris: PUF, 1996), 321). Aangezien geen geschreven notulen werden bijgehouden, hebben we slechts een spaarzaam beeld van het interne discussieverloop. Het valt dus niet in te schatten in hoeverre Bourgondië zijn opinies heeft gemanifesteerd tijdens de debatten. Ook bij beslissingen van strategisch belang zijn we aangewezen op secundaire bronnen, zoals bijvoorbeeld bij de aanvaarding van het testament van Karel II van Spanje op 9 en 10 november 1700. Deze beslissing leidde rechtstreeks tot de vorming van de Grote Alliantie van Den Haag tegen Lodewijk XIV en Filips V en droeg naar alle waarschijnlijkheid niet de goedkeuring weg van een duidelijke meerderheid van de *ministres d'État* (zie voor een verdienstelijke poging tot reconstructie aan de hand van memoranda van Chamlay en Vauban, beiden geen leden van het orgaan: J.-P. CÉNAT, *Stratégie et direction de la guerre à l'époque de Louis XIV: Jean-Louis Bolé de Chamlay, conseiller militaire du Roi (diss. doc.)* (Paris: Université Paris I-Panthéon-Sorbonne, 2006), 242-54).

³⁹ S. MELCHIOR-BONNET, *Fénelon* (Paris: Perrin, 2008). Voor de rol van Fénelon als klankbord voor zijn pupil in 1708 (waarop we binnen het bestek van dit artikel niet verder ingaan): J. ORCIBAL, J. LE BRUN en I. NOYE (eds.), *Correspondance de Fénelon. Vol. XIV: Guerre, négociations et théologie, 1708-1711* (Genève: Droz, 1992).

⁴⁰ De *mémoires* van Saint-Simon over het late hof van Lodewijk XIV (1692-1715) behoren tot de klassiekers van de Franse literatuur, wat hen als sociaal-culturele bron uitermate interessant maakt. Enige terughoudendheid is evenwel geboden om hier politieke interpretaties uit af te leiden. Saint-Simon raakt zelf pas tot in de hoogste cenakels wanneer hij na Lodewijks overlijden door de Regent wordt opgenomen in het systeem van de Polynodie en de post van ambassadeur in Madrid bekleedt. Onder Lodewijk XIV is hij een goed geïnformeerd, maar bevooroordeeld observator van het politieke leven. Zijn *Mémoires* worden pas vanaf 1723, aan het einde van het regentschap van Orléans, geredigeerd. De tekst berust in de Archives Diplomatiques (Quai d'Orsay, nu La Courneuve) en werd in de loop van de negentiende en twintigste eeuw uitgegeven door Henri de Saint-Simon (1829-1830), Adolphe Chéruel (1856-1858, m.m.v. Charles-Augustin de Sainte-Beuve) en Arthur-Michel de Boislile (1879-1928, m.m.v. Léon Lecestre). De laatste editie is die van Yves Coirault in de *Bibliothèque de la Pléiade* (Gallimard, 1982-1985). Voor deze bijdrage gebruikten we de editie van Chéruel, die online kan worden doorzocht op <http://rouvroy.medusis.com>.

⁴¹ J.-A.-B. BELLERIVE, CHEVALIER DE, *Histoire des dernières campagnes de Monseigneur le duc de Vendosme* (Paris: P. Huet, 1714), 407.

⁴² G. ROWLANDS, *The dynastic state and the army under Louis XIV: royal service and private interest, 1661-1701*, Cambridge studies in early modern history (Cambridge: Cambridge university press, 2002), 307-09. Maine en Toulouse worden uiteindelijk in 1714 door Lodewijk XIV opgenomen in de successierangorde, na de prinsen van den bloede, in weerwil van de *lois fondamentales* (O. CHALINE, *Le règne de Louis XIV* (Paris: Flammarion, 2005), 710).

In de Italiaanse campagnes deelde Vendôme het bevel met de latere Regent, de hertog van Orléans (1674-1723)⁴³, in de Nederlanden (1706-1707) met Max Emmanuel, die hem geen strobreed in de weg legde. De komst van Bourgondië was een streep door de rekening, aangezien de prins een prominente rol zou opeisen. Hij had dus alle belang bij een goede verstandhouding met Monseigneur, de titelvoerende *Dauphin* en vader van de hertog van Bourgondië. Het kasteel te Meudon van de door Bossuet opgevoede kroonprins Lodewijk (1682-1712) was de aantrekkingspool voor de clan van de “bastaarden”⁴⁴. Vendôme hoopte dan ook zich te kunnen ontdoen van zijn ongenode collega, zoals Tallard hem had teruggezonden in 1703 tijdens het beleg van de vesting Landau, die viel toen de prins al terug in Versailles was.

Lodewijk XIV had de bevoegdheidsverdeling tussen beide heren niet verduidelijkt. Bourgondië kon alleen beslissen (*voix de décision*), maar was verplicht de aansporingen en adviezen van Vendôme in te winnen (*voix d'exhortation*)⁴⁵. Op die manier behield Lodewijk zich het recht voor de uiteindelijke beslissing te kunnen nemen. Samen met de markies van Chamlay (1650-1719)⁴⁶ en in mindere mate de Staatssecretaris van Oorlog Michel Chamillart (1652-1721)⁴⁷, overlegde de koning vrijwel dagelijks met de generaals in de Nederlanden. Vooral de lange memoranda van Chamlay tonen aan hoe grondig Versailles op de hoogte was van de geografische en strategische factoren die de campagne beheersten. De rol van de bevelhebber was in de feiten beperkt tot de korte termijn-uitvoering van de instructies uit Frankrijk.

Figuur 2 Het Franse kamp te Eigenbrakel, waar de maand juni in een afwachende positie werd doorgebracht (S.H.D., archives du Génie⁴⁸)

⁴³ J.H. SHENNAN, *Philippe, Duke of Orléans: Regent of France, 1715-1723* (London: Thames & Hudson, 1979), [Men in Office].

⁴⁴ E. LE ROY LADURIE, *Saint-Simon ou le système de la Cour* (Paris: Fayard, 1997), 187.

⁴⁵ DE VOGUË, *Le duc de Bourgogne*, 231.

⁴⁶ CÉNAT, *Chamlay*.

⁴⁷ E. PÉNICAUT, *Faveur et pouvoir au tournant du grand siècle, Michel Chamillart : Ministre et secrétaire d'état de la guerre de Louis XIV*, Mémoires et documents de l'Ecole des chartes (Paris: Ecole des chartes, 2004).

⁴⁸ Service Historique de la Défense (S.H.D.), Archives du Génie, Article 15 (Histoire Militaire et Campagnes), §2, Section 2 (Tablettes), 1-169/2.

Eerste campagnemaanden

Vendôme en Bourgondië raakten het van bij de start van de campagne in mei niet eens over de te volgen weg om Marlborough tot een gewapende confrontatie te dwingen. Het Franse leger, dat uit 131 bataljons en 216 eskadrons (97 900 man) bestond, zou het moeten halen van 112 bataljons en 180 eskadrons Duitse huurlingen, Hollanders en Britten (70 000 man). Chamlay had eerst een beleg van de Maasvestingen Hoei en Maastricht voorzien, maar dit plan werd verlaten, gezien de kans dat Eugenius met zijn Moezelleger een eventueel beleg zou kunnen doen ontaarden in een omsingeling van de belegeraars. De prins was aan de Neder-Rijn geplaatst op verzoek van de Duitse Rijksstanden, die een herhaling van de plundertochten van maarschalk Villars van het vorige jaar vreesden. Het was evenwel een publiek geheim dat Eugenius en Marlborough het plan koesterden de krachten te bundelen en de confrontatie op te zoeken met het Franse leger in de Nederlanden. Hierdoor kwamen de Franse en geallieerde legers vanaf eind mei in een patstelling in Brabant, waarbij Marlborough tegelijk Brussel en Leuven probeerde te beschermen tegen Bourgondië en Vendôme, die dezelfde intentie hadden ten aanzien van Bergen.

Keurvorst Max Emmanuel, die zich niet te ver wou verwijderen van zijn diplomatieke onderpand in de Zuidelijke Nederlanden, was pas op 15 mei vertrokken naar het Duitse front⁴⁹ om daar het leger van Eugenius van Savoye te schaduwen met maarschalk Berwick (1670-1734), de overwinnaar van Almanza in Spanje het voorgaande jaar⁵⁰. Graaf Bergeyck bleef echter vanuit Bergen, waar het hof van de landvoogd zich gevestigd had na Ramillies, contacten onderhouden met de ontevreden stedelijke elites in het door de coalitie onder de voet gelopen Vlaanderen en Brabant.

Lodewijk had de intentie om in het voorjaar tegelijk de zoon van de in 1688 verdreven Engelse vorst Jacobus II te laten landen in Schotland, en in de Nederlanden tegelijk een opstand tegen het Condominium te ontketenen⁵¹. Op die manier hoopte hij een financiële crisis uit te lokken in Londen en Marlborough ertoe te verplichten troepen terug te sturen over het kanaal. De vloot met de pretendent keerde echter onverrichterzake terug⁵². Verschillende plannen voor complotten vanuit Antwerpen⁵³ en Brussel⁵⁴ liepen nergens op uit. Tot Bergeyck het Franse leger in juni 1708 aan haar grootste succes in jaren hielp.

“Mystifier, induire en erreur et surprendre” : de verrassing van Gent

“*Voilà tout mon projet consommé et la Flandre barrée à l’armée ennemie par Gand*”. Bergeyck kon zich op 7 juli terecht verheugen op het resultaat van een drieste en goed voorbereide actie tegen de hoofdplaats van

---

⁴⁹ Michel Chamillart bekleeg er zich over dat de achterdochtige keurvorst pas na een toezegging van gratificaties van 800 000 ponden tournois de Zuidelijke Nederlanden wou achterlaten (S.H.D., Armée de Terre, Séries Ancien Régime A¹, 2075, nr. 444, Chamillart aan Amelot, ambassadeur in Spanje, geciteerd bij PÉNICAUT, *Chamillart...*, 147).

⁵⁰ James Stuart Fitzjames, hertog van Berwick, bastaardzoon van de verdreven katholieke koning van England Jacobus II, verwant aan de hertog van Marlborough, maarschalk van Frankrijk (zie A. DE ROHAN CHABOT, *Le Maréchal de Berwick* (Paris: Albin Michel, 1990)).

⁵¹ L. DUC DE SAINT-SIMON, *Mémoires (IV)*, ed. M. Chéruel (Paris: Hachette, 1857), 99-100.

⁵² De doelstelling van deze expeditie was eerder financieel-strategisch dan militair: “*S’il [Jacobus III] avoit débarqué en Ecosse, ou resté seulement quelques jours davantage sur les costes de ce royaume, la banque [Bank of England, 1693] auroit fait faillite, et par ce coup fatal le support de la Ligue et de la Guerre auroit aussy manqué, ce qui auroit rendu la France maîtresse absolue de donner à l’Europe la paix qu’elle auroit voulue*” (Vasseur, Franse informant in Londen, aan Toryc, 7 augustus 1708 O.S., Ministère des Affaires Étrangères et Européennes (AE), Archives Diplomatiques, Correspondance Politique (CP), Angleterre juillet-décembre 1708, 225, f. 83r.).

⁵³ S.H.D., A¹, 2020, nr. 67 (Bergeyck aan Chamillart, Bergen, 17 september 1707).

⁵⁴ S.H.D., A¹, 2080, nr. 282 (Vendôme aan Chamillart, 14 juni 1708, Eigenbrakel).

het graafschap Vlaanderen⁵⁵. Gent was namelijk een dag eerder gevallen voor een handvol Franse soldaten, vermomd als deserteurs uit een Zuid-Nederlands regiment, onder leiding van hoogbaljuw della Faille⁵⁶.

Het Franse leger verkreeg hiermee de controle over de samenvloeiing van Leie en Schelde, waarmee de bevoorrading van het geallieerde leger in Vlaanderen een bijzonder heikele zaak werd. Zoals Liddel Hart terecht opmerkt, kwam oorlogvoering in de Nieuwe Tijd hoofdzakelijk neer op het creëren van onvoorziene omstandigheden, door het verstoren van de bevoorradingslijnen van de tegenstander, die daardoor afgesneden werd in zijn bewegingsvrijheid⁵⁷. Marlborough was in juni 1706, toen hij de kans had naar Noord-Frankrijk door te stoten, al bewust afgebogen naar Oostende, met de bedoeling vlot goederen vanuit Engeland over te zetten. Met de campagne van 1708 in het achterhoofd, had hij samen met Eugenius de beslissing genomen Brussel, Antwerpen en Leuven, de *bicoques mal défendues du Brabant*, op te geven bij een eventueel Frans tegenoffensief. Met in het achterhoofd een te winnen confrontatie in open veld. Door het verlies van Gent was dit ernstig gehypothekeerd, aangezien de enig overgebleven betrouwbare route naar de Republiek die over land was, via Brussel naar Antwerpen. De gebiedswinst van Ramillies was nagenoeg teniet gedaan⁵⁸.

Een tweede bende onder luitenant-generaal La Mothe Houdancourt⁵⁹, commandant van Ieper, nam op zes juli ook Brugge in. Ook het fort van Plassendale op het kanaal Brugge-Duinkerken onderging hetzelfde lot. Zo bestond de weg van Oostende naar het geallieerde gebied voortaan enkel nog uit een zuidelijk pad over land naar Menen en verkeerde het kanaal Gent-Brugge stevig in Franse handen.

Tegelijk met deze twee nevenoperaties, trok het hoofdleger op in noordelijke richting, op korte afstand gevolgd door dat van de coalitie. In tegenstelling tot wat doorgaans wordt aangenomen, ging deze beweging niet alleen gepaard met de operatie op Gent en Brugge. Het plan van Bergeyck had betrekking op het *hele graafschap Vlaanderen*, zoals het inleidende citaat bevestigt. Op 6 juli, terwijl Gent en Brugge zo goed als onder controle waren, ontmoetten de Franse achterhoede en een Brits detachement elkaar bij Ninove. Ondanks verwoede pogingen om het tot een veldslag te laten komen, beet het geallieerde leger in het zand.

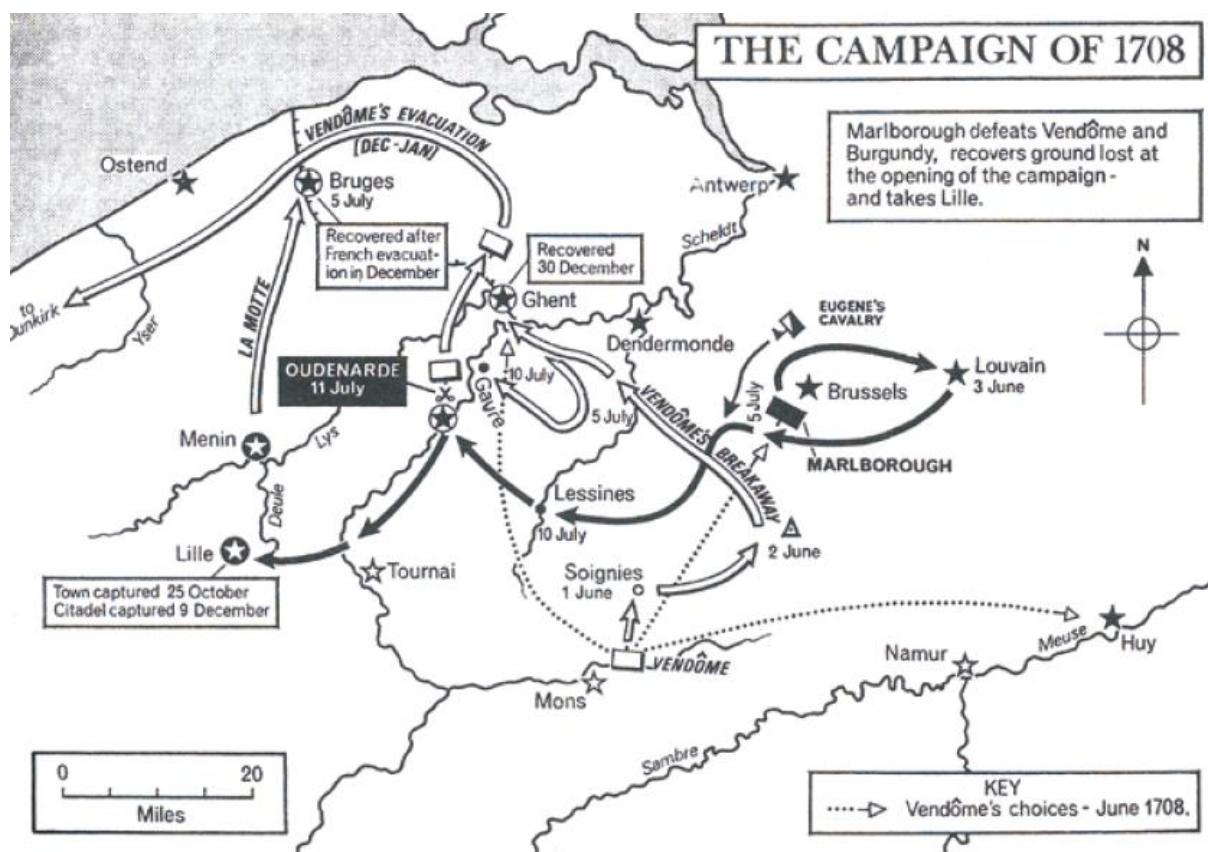
⁵⁵ S.H.D., A¹, 2081, nr. 38 (Bergeyck aan Chamillart, Gent, 7 juli 1708).

⁵⁶ We verwijzen naar de koldereske beschrijving bij MARQUIS DE QUINCY, *Histoire Militaire du règne de Louis le Grand*, vol. V (Paris: D. Mariette, 1726), 490-92.

⁵⁷ B.H. LIDDEL HART (ed. L. POIRIER), *Stratégie* (Paris: Perrin, 2007), 205 en 526.

⁵⁸ “Durch die Wegnahme von Gent und Brügge waren die Franzosen nicht nur Herren eines sehr ressourcenreichen Gebietes, sondern auch der wichtigsten Wasserverbindungen der spanischen Niederlande geworden. Antwerpen, Audenarde, Courtray und Menin, alle nur mit schwachen Besatzungen versehen, schienen bedroht; insbesondere aber Audenarde, das die Franzosen, wenn sie 800 bis 900 Mann opferten, mit dem Degen in der Faust wegnehmen konnten” (KIRCHHAMMER, X, pp. 329-330)

⁵⁹ Charles, graaf (later markies) van La Mothe-Houdancourt (1643-1728). Stamde uit een geslacht van maarschalken en uit een van de meest toonaangevende adellijke families van Frankrijk, maar verloor tijdens de campagne van 1708 bijzonder veel aanzien.

Figuur 3 Schema van de campagne van 1708⁶⁰

Vendôme en Bourgondië stuurden daarop twee partijen uit: naar de vestingstad Dendermonde en naar Oudenaarde, met de bedoeling ook de Bovenschelde⁶¹ en de Dender te controleren. Chemerault⁶², die met zijn colonne een paar dagen eerder naar Gent was vertrokken, moest in dat kader de bruggen op de Schelde tussen Gent en Oudenaarde afbreken en de stad blokkeren voor versterkingen vanuit Ath. De plaatsvervangend gouverneur van de stad, de Sigterman, verrast door de Franse aanwezigheid op 8 juli, dreigde ermee *de mettre le feu aux quatre coins de la ville* in geval van verraad⁶³. Het beperkte detachement van Chemerault was evenwel niet in staat het beleg te slaan en ruimde op 10 juli plaats, om aan te sluiten bij het Franse hoofdleger bij Gavere, tien kilometer ten noorden van Oudenaarde.

In de drie dagen tussen het uitsturen van Chemerault en de aankomst in Gavere had het Franse leger het initiatief uit handen gegeven. Marlborough was na het incident bij Ninove teruggevallen op zijn kamp te Asse, deels uit zorg om de rumoerige Brusselse burgerij in de gaten te houden⁶⁴. De Engelse hertog wou onmiddellijk Gent terugnemen⁶⁵, maar dit werd hem door Eugenius, die het kamp intussen alleen had vervoegd, ontraden op krijgsraad. Het initiatief kon enkel worden teruggewonnen door op een verrassingseffect te spelen en het Franse leger voor te zijn bij de controle over de Bovenschelde. Bergeyck

⁶⁰ D. CHANDLER, *Marlborough as Military Commander*, 210.

⁶¹ Het deel van de rivier tussen haar bron bij Saint-Quentin en Gent.

⁶² Jean-Noël de Barbezières, graaf van Chemerault (+1709), in 1704 luitenant-generaal benoemd, sneuvelt bij Malplaquet op 11 september 1709 (PINARD, *Chronologie historique-militaire, contenant l'histoire de la création de toutes les charges, dignités et grades militaires supérieurs, de toutes les personnes qui les ont possédés*, 8 vols. (Paris: C. Hérisart, 1760-1778), IV, 504).

⁶³ MARQUIS DE QUINCY, *Histoire Militaire...* V, 494.

⁶⁴ CHURCHILL, *Marlborough (IV)*, 369.

⁶⁵ PAOLETTI, *Il Principe Eugenio di Savoia*, 348.

had –door zich tussen de geallieerden en de kust te plaatsen - het leger verwijderd van de bevoorradingslijnen, die via Bergen, Doornik en Rijsel naar Frankrijk liepen. Door elkaars bevoorrading te bemoeilijken, werd een slag waarschijnlijker. Op 8 juli vertrok de Deen Jürgen Rantzau naar Lessen (op de Dender), de volgende dag volgde het hoofdleger.

“L’affaire d’Audenarde”

Het gedetailleerde verhaal van de Slag bij Oudenaarde op 11 juli kan gemakkelijk honderd bladzijden beslaan: “*Selon les apparences, ceux mêmes qui s’y étoient trouvés auroient eu bien de la peine à faire une relation bien juste, tant cette affaire paroissoit embrouillée*”⁶⁶. In wat volgt, beperk ik me tot de essentie en tot de informatie die we hebben ontleend aan het manuscript-Barbier in Vincennes⁶⁷.

Terwijl Marlborough en Eugenius de beslissing namen in versneld tempo naar Oudenaarde te trekken via het zuiden, waren de meningen in het Franse kamp opnieuw verdeeld. Ook Lodewijk XIV kon het dispuut tussen Vendôme (die Eugenius de pas wou afsnijden⁶⁸) en Bourgondië (die noordelijker de Schelde over wou, uit vrees voor een confrontatie met het geallieerde leger tijdens een belegering) niet beslechten. De koning had op 9 juli (na drie dagen discussie) een beleg van Oudenaarde bevolen⁶⁹, maar trok dat order een paar uur later terug in⁷⁰ na informatie dat Eugenius bij Maastricht gesignaleerd was met 30 000 man. Uiteindelijk overtuigde luitenant-generaal Puységur (1656-1743)⁷¹ de Franse staf, om via Gavere post te vatten tussen Gent en Oudenaarde, ten noorden van de stad. In de onmiddellijke aanloop naar de enige grote veldslag uit de campagne is dus niet veel te ontwaren van een efficiënt werkende *stratégie de cabinet*, aangezien de militaire leiding van het Franse leger het initiatief al snel ontbeerde en de informatie niet meer meester was.

---

⁶⁶ Citaat van de Marquis de SOURCHES, *Mémoires*, (Paris: Hachette, 1891), XI, 133. We verwijzen naar F. DHONDT, *Nec Pluribus Impar ?*, 162-190, OURY, *Blenbeim, Ramillies, Audenarde...* en P.-J. LACHAERT, ed., *Oudenaarde 1708: een stad, een koning, een veldheer* (Leuven: Davidsfonds, 2008), E. BELFIELD, *Oudenaarde, 1708, Knights' Battles for Wargamers* (London: Charles Knight, 1972).

⁶⁷ 11-delig handschrift *Champ de Mars, ou les campagnes en Flandre, 1702-1713: journal exact des campagnes &c.*, S.H.D., Armée de Terre, Mémoires et Reconnaissances, 1 M 73-74. Voor een bespreking van het manuscript, zie F. DHONDT, *Clans, cabales en coterieën*.

⁶⁸ “*toutes les fois qu’on marqueroit au Prince Eugène, de vouloir éviter un engagement, il nous y obligerait malgré nous*” (BARBIER, “Le champ de Mars, ou les campagnes en Flandre, 1702-1713: Journal exact des campagnes de 1707 et 1708,” (S.H.D., D.A.T., Mémoires et Reconnaissances, 1 M 73-74; 1 M 75-76 (kopie): 11 april 1713), VII, 32.

⁶⁹ S.H.D., A¹, 2081 (Lodewijk XIV aan Bourgogne, Fontainebleau, 9 juli 1708).

⁷⁰ S.H.D., A¹, 2081 (Lodewijk XIV en Chamillart aan Bourgogne en Vendôme, Fontainebleau, 9 juli 1708).

⁷¹ Jacques François de Chastenot, marquis de Puységur. Werd tijdens de Negenjarige Oorlog *Maréchal des logis* in de Nederlanden, een functie die hij behield in de Spaanse Successieoorlog. Samen met maarschalk Boufflers ingezet bij het overrompelen van de Barrièrevestingen in 1701. Spendeerde vervolgens de eerste drie jaar van de oorlog in Spanje als directeur-generaal van Filips’ infanterie en cavalerie. Zeer slechte relatie met Vendôme (SAINT-SIMON, *Mémoires*, IV, 366). Werd tijdens de Regentschap van Filips van Orléans opgenomen in de Oorlogsraad (L. DUSSIEUX, *Les Grands Généraux de Louis XIV* (Paris: Victor Lecoffre, 1888), 292-302., MARQUIS DE PUYÉGUR, *Art de la guerre par principes et par règles* (Paris : Jombert, 1748) ; G. MAZE-SENCIER, ed., *Dictionnaire des maréchaux de France*, (Paris, Perrin, 2000), 360).

Figuur 3 De slag bij Oudenaarde, ingekleurde gravure van Jan Van Huchtenburg (privé-collectie)

De Slag bij Oudenaarde valt uiteen in een aantal kernfasen: de oversteek van de Schelde door het geallieerde leger rond tien uur 's ochtends (1), de aanval van Markies de Grimaldi⁷² in de late namiddag, die de strijd deed ontbranden op een ongunstig terrein (2) en de omsingeling van het Franse leger door Ouwerkerk, die gestopt werd door de invallende duisternis (3). Telkens werd het verdere feitenverloop bepaald door een sterke *fog of war*. Het numeriek sterkere Franse leger slaagde er niet in om Marlborough in één beweging over de Schelde te jagen en verwaarloosde het om een heuvelrug (de “Hoogten van Ooike”) op haar rechterflank te bezetten, waardoor aan het einde van de dag de Staatse cavalerie van Johan Willem Friso (1687-1711) vrijwel ongehinderd tot aan het hoofdkwartier van de prinsen Bourgondië en Berry kon doordringen.

Na de slag ontstond een uitgebreide discussie rond de rol die Vendôme en Bourgondië gespeeld hadden. Daarbij tekenden zich duidelijk twee kampen af, die overeenstemmen met de politieke clans rond beide personages. Bourgondië werd belachelijk gemaakt op bevel van Vendômes medewerkers Bellerive en Alberoni⁷³, zijn poëet Campistron en zijn vrienden aan het hof. De bastaard-hertog had dan weer de maarschalken van Frankrijk en de coterie rond de vrouw van Bourgondië, Marie-Adélaïde van Savoye (1685-1712), tegen zich. De ruzie, waarin gehuchten uit de streek rond Oudenaarde plots een ongekende weerklink kregen, raakte van Les Halles tot in de *Gazette van Amsterdam*.

⁷² Markies van Ceva, Maréchal de camp in een Italiaans regiment in dienst van Filips V.

⁷³ Giulio kardinaal Alberoni (1664-1752) maakte dankzij Vendôme een blitzcarrière tijdens de Spaanse Successieoorlog en bekleedde later een prominente Europese rol als staatsman. Als agent van de hertog van Parma werd hij tijdens de Franse veldtochten in Italië aangeworven als zijn secretaris. Alberoni trok zich met Vendôme terug op zijn landgoed in Anet na de campagne van 1708 en vergezelde hem op zijn Spaanse campagnes vanaf 1710. Hij regelde het huwelijk tussen Filips V en de Parmezaanse Elisabeth Farnese, werd eerste minister en kardinaal, maar lag aan de basis van de mediterrane oorlog van 1717-1719 om Italië, die beëindigd werd met zijn ontslag. Zie É. BOURGEOIS, *La diplomatie secrète au XVIIIe siècle, ses débuts: II: le secrèt des Farnèse, Philippe V et la politique d'Alberoni* (Paris: Armand Colin: 1909).

Een niet-beslissende slag

Militair-strategisch was Oudenaarde niet beslissend. Het Franse leger trok zich terug achter het kanaal Gent-Brugge en behield zo de controle over de Schelde en de kuststreek⁷⁴. Een groot deel van de tijd werd besteed aan de instandhouding van beide legers via bevoorrading en het afwentelen van een deel van de oorlogskosten op de vijand door het heffen van contributie, twee vitale taken van elk leger op campagne.

Op 25 juli sturen de geallieerden de Zuid-Nederlander in Staatse dienst Claude-Frédéric de T'Serclaes, graaf van Tilly (1648-1719)⁷⁵ naar Picardië met elfduizend man. Na drie dagen plunderen stonden de Staten 500 000 écus aan contributie af. Het offensief van 1708 was er gekomen omwille van de geallieerde activiteit in Noord-Frankrijk sinds 1706, die Artesië en Frans-Vlaanderen zwaar had aangetast. Twee dagen later volgde dan ook de Franse represaille, rechtstreeks gericht tegen de Verenigde Provinciën. Luitenant-generaal du Rozel (+ 1716⁷⁶) plunderde van Cadzand tot Oostburg, *puis gras & qui n'avoit point vu de troupes depuis un siècle*⁷⁷, tot het equivalente bedrag aan contributie werd bereikt.

Terwijl deze operaties aan de gang waren, besloot Marlborough zijn eerste keuze, een ambitieus plan voor een amfibische inval in Frankrijk, voorbij de *ceinture de fer*⁷⁷, te laten varen. Eugenius overtuigde hem van het nut van een beleg van de stad en de citadel van Rijsel, het meesterwerk van Vauban⁷⁸. Gezien de logistieke situatie hing het welslagen van deze operatie nagenoeg volledig af van een groot artilleriekonvooi, dat in de begindagen van augustus van Brussel naar Rijsel diende te worden gebracht. Voor haar subsistentie kon het leger bovendien geen gebruik meer maken van het gebied rond de belegerde stad, dat al in 1707 duchtig geplunderd was⁷⁹. Door zich terug in het Franse schema te plaatsen, stelde het coalitieleger zich bloot aan grote risico's.

14 september 1708: de Fransen geven Rijsel op

*‘Lille fut prise au grand étonnement de toute l'Europe, qui croyait le duc de Bourgogne plus en état d'assiéger Eugène et Marlborough, que ces généraux en état d'assiéger Lille’*⁸⁰ Zoals het citaat van Voltaire het aangeeft, werd het beleg van Rijsel door veel observatoren beschouwd als echt gekkenwerk. De aanval van Eugenius was gericht op een psychologisch belangrijk punt: de citadel van Rijsel gold als het sluitstuk van de eerste lijn van de *ceinture de fer* waarmee Vauban de veroveringen van Lodewijk XIV tot de Vrede van Nijmegen fysiek wist te consolideren⁸¹. Lodewijk XIV mobiliseerde dan ook de financier Samuel Bernard (1651-1739), *le plus fameux et le plus riche banquier d'Europe* (aldus Saint-Simon)⁸² en maarschalk Boufflers (1644-

---

⁷⁴ We willen met deze korte afhandeling geenszins het belang van de Slag bij Oudenaarde minimaliseren. Het Franse leger verloor tussen de tien à twaalfduizend doden, gewonden en gevangenen, of één soldaat op vier bij de troepen die effectief aan het gevecht hadden deelgenomen. Een groot deel van de gevluchte of gevangen soldaten keert evenwel vrij snel terug. Zie ook Marquis DE CONTADES, “État des bataillons qui ont combattu le 11 juillet 1708”, S.H.D., A1, 2081, nr. 89.

⁷⁵ Zie *Biographie Nationale Belge*, (Bruxelles: Bruylant, 1930), XXV, 762-91. Claude-Frédéric is sinds de Hollandse Oorlog (1672-1678) in dienst van de Republiek. Niet te verwarren met zijn broer Albert-Octave de T'Serclaes, Prins van Tilly (1646-1723), die de Spaanse dienst onder Filips V niet verlaat.

⁷⁶ François du Rozel, chevalier de Cagny. PINARD, *Chronologie...*, IV, 581.

⁷⁷ OSTWALD, *Vauban*, 2007, 310.

⁷⁸ M. SAUTAI, *L'oeuvre de Vauban à Lille* (Paris: Librairie Militaire R. Chapelot, 1911).

⁷⁹ VAN NIMWEGEN, *De subsistentie van het leger*, 198.

⁸⁰ VOLTAIRE, *Siècles de Louis XIV et de Louis XV* (Paris: Didot & Didot, 1817), 198.

⁸¹ N. GIRARD D'ALBISSIN, *Genèse de la frontière Franco-Belge: les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, Bibliothèque de la société d'histoire du droit des pays flamands, picards, et wallons; XXVI (Paris: Picard, 1970), 30.

⁸² S.H.D., A1, 2082, nr. 43 (Boufflers aan Chamillart, Rijsel, 3 augustus 1708).

1711)⁸³ om het bolwerk te verdedigen. Voor de Franse lange-termijnstrategie was het belang van Rijsel nauwelijks te onderschatten.

Figuur 4 De Franse ontzettingspoging van Rijsel, begin september 1708 (blauwe lijnen⁸⁴)

Structureel was de Franse tegenpositie zeker niet zwak. In de feiten slaagden ze er evenwel niet in om ze te laten renderen:

(1) Een aanzienlijk artilleriekonvooi dat in de eerste dagen van augustus uit Brussel naar Rijsel vertrok, werd niet tegengehouden door twintigduizend Fransen, dat zelfs nooit contact maakte met zijn doelwit. Het beleg kon hierdoor ongehinderd van start gaan. Aangezien Eugenius en Marlborough hun troepen intussen verbonden hadden, kreeg Berwick het bevel om zich met zijn schaduwleger naar Henegouwen te begeven en zich uiteindelijk bij Vendôme en Bourgondië te voegen. De Franse legers verenigden zich bij Doornik en verschenen begin september in het zicht van de ingegraven belegeraars bij Mons-en-Pévèle, ten zuidoosten van Rijsel. Vendôme, die onmiddellijk op de vijand wou afaan, kwam niet tot een akkoord met Bourgondië en Berwick, die de versterkingen aan de overzijde te omvangrijk vonden om een aanval te wagen. Nadat de eerste zijn ontslag had aangeboden⁸⁵, werd Chamillart met

⁸³ François Louis, hertog van Boufflers, gouverneur van Frans-Vlaanderen. DUSSIEUX, *Grands généraux*, 312-332.

⁸⁴ “Plan de la campagne de 1708” (detail), S.H.D., Archives du Génie, Article 15 (Histoire et Campagnes Militaires), Section 2 (tablettes), T-169/2.

⁸⁵ S.H.D., A¹, 2083, nr. 29 (Vendôme aan Chamillart, Mons-en-Pévèle, 6 september 1708). Luitenant-generaal de Saint-Frémond, die deel uitmaakte van de staf, schreef de verlamming toe aan de hoog oplopende ergernis van Berwick, die het leger het laatste had verwoegd en zich als maarschalk van Frankrijk niet kon schikken naar de richtlijn van Lodewijk XIV om Vendôme te gehoorzamen, die deze rang niet had (Ibid., nr. 32, s.l., s.d.).

Chamlay naar het front gestuurd. Ondanks het expliciete bevel van Lodewijk om alles op alles te zetten en desnoods de twee veldlegers te riskeren⁸⁶, plooidde Chamillart ter plaatse voor de argumenten van Bourgondië.

Op 14 september maakte het Franse leger rechtsomkeer naar het noorden en liet het Boufflers in Rijsel aan zijn lot over. In de nieuwe strategie heette het voortaan dat de Schelde moest worden vergrendeld op een lange lijn, van Doornik over Oudenaarde (nog steeds in geallieerde handen), tot Gent en via het kanaal naar Brugge. Het leger van Bourgondië, Vendôme en Berwick werd zo verspreid over een front van meer dan zestig kilometer.

(2) Bovendien werkte ook de blokkering van de zeeroute niet: Marlborough's rechterhand William Cadogan⁸⁷ wist eind september met een tweede konvooi van de kuststreek tot Roeselare te raken. Een overval bij Wijnendale door een veel sterkere troepenmacht onder La Mothe Houdancourt liep op een fiasco uit voor de Fransen⁸⁸. Een geërgerde Vendôme besloot een paar dagen later zelf het bevel te nemen van het leger in de kuststreek. De doortocht van Cadogan was gelukt door de geallieerde controle van de kustplaatsen Leffinge en Oudenburg, beiden in de buurt van Oostende. Door de polders onder water te zetten, hoopte de Franse bevelhebber het transport van munitie en levensmiddelen onmogelijk te maken. Via een systeem van platbodems slaagde het coalitieleger er op 13 oktober evenwel in om met de voorraden van dorp naar dorp te navigeren en zo te ontsnappen aan door Vendôme opgevorderde gewapende platte barken en visserssloepen uit Brugge en Nieuwpoort. Toen ook deze operatie mislukt was, zette Vendôme in persoon de aanval in op de vesting Leffinge.

Het derde doorgelaten transport volstond evenwel voor de geallieerden om het beleg van Rijsel tot een goed einde te brengen. Op 22 oktober gaf Boufflers de stad over aan Eugenius van Savoye, om zich terug te trekken op de citadel. De reactie van Lodewijk bestond uit het overplaatsen van Berwick⁸⁹, die openlijk de autoriteit van Vendôme contesteerde, naar de Elzas. De positie in Vlaanderen diende te allen prijze te worden gehouden, aangezien de nakende winter hoe dan ook een verlamming van de operaties met zich mee bracht. De bevoorradingssituatie van het geallieerde leger bleef hoe dan ook precair. Bij het begin van een volgende campagne kon Rijsel vervolgens worden gerecupereerd.

Chaotische aftocht

De slechte organisatie van het Scheldesysteem leidde evenwel tot een ontmanteling van de hele Franse positie tussen 25 en 26 november⁹⁰. Als reactie op geruchten over een broeiende opstand in Brussel en een aanval van Max Emmanuel van Beieren⁹¹ trok Marlborough met een deel van zijn leger

---

Berwick maakte de ruzies *de facto* triangulair. Ik verwijs naar mijn hoger geciteerde artikel voor een uitwerking van dit *préséance*-conflict tussen Berwick en Vendôme (DHONDT, *Cabales*; zie ook *Nec pluribus impar*, 200-202).

Bourgondië, die de koninklijke echtgenote Madame de Maintenon bespeelt, ziet dan weer een uitgelezen kans om Vendôme aan de kant te schuiven (Mons-en-Pévèle, 6 september 1708, gepubliceerd bij DE VOGUË, *Le duc de Bourgogne*, 275).

⁸⁶ “*Non moins étonné que surpris*” door de houding van zijn kleinzoon, zie A. LOTTIN, ed., *Les grandes batailles du Nord*, Mazarine Histoire (Paris: Mazarine, 1984), 128..

⁸⁷ J. FALKNER, “Cadogan, William, Earl Cadogan (1671/2-1726)”, in: *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford UP, Sept. 2004), online ed., mei 2008 [<http://www.oxforddnb.com/view/article/4310>, laatst geraadpleegd op 20 april 2010].

⁸⁸ “Relation véritable du combat de Winendal”, BARBIER, VII, 142-147. Zie ook U. NAERT, *De Slag van Wynendaele 1708* (Torhout: Heemkundige Kring Aartrijke, 1978).

⁸⁹ S.H.D., A¹, 2084, nr. 26 (Lodewijk XIV aan Vendôme, Versailles, 13 november 1708).

⁹⁰ M. SAUTAI, *Une opération militaire d'Eugène et de Marlborough. Le forçement du passage de l'Escaut en 1708* (Paris: 1905).

⁹¹ Inmiddels teruggekeerd van een weinig gebeurtenisrijke campagne in Duitsland. Tijdens het “beleg” van Brussel ruzieden Bergeyck en de Beierse maarschalk d'Arco over de strategische opties en zonken de belegeraars weg in de modder. Toen een gevluchte kapitein van het regiment Egmont, dat bij Gavere Marlborough had moeten

naar het noordoosten. De Franse strategie na Mons-en-Pévèle had de bedoeling dergelijke operaties tegen te houden. Een samenloop van misverstanden en slechte communicatie had er evenwel toe geleid dat op 26 november het Franse leger zich in grote verwarring uit haar posities liet jagen tussen Kerkhove (tussen Doornik en Oudenaarde) en Gavere (tussen Oudenaarde en Gent). Vendôme, die de overtocht gekweld door jicht vanuit bed en draagstoel diende te ondergaan, legde de blaam bij de hoge officieren die de oversteekplaatsen in de gaten dienden te houden: “*Défaites-nous, au nom de Dieu, au plus tôt, de ce fatras d’officiers généraux qui ne font que nous embarrasser*”⁹².

Lodewijk XIV besliste na het treurige Scheldespektakel om zijn troepen terug naar hun winterkwartieren te sturen⁹³. Op 11 december 1708 capituleerde Boufflers in de Rijksse citadel. De campagne had hiermee beëindigd kunnen zijn. Marlborough en Eugenius wilden evenwel nog Gent en Brugge terug nemen, net om de logistieke beperkingen op te heffen voor het volgende campagnezeizoen, dat hen een verdere doortocht in Frankrijk diende te brengen.

Figuur 5 Gent overvallen door de Fransen en terug bevrijd op het einde van 1708 (detail, P. Schenk, 1708, Universiteitsbibliotheek Gent⁹⁴)

Gent beschikte op dat ogenblik niet over goede versterkingen en was slecht bevoorraad⁹⁵, maar werd verdedigd door een troepenmacht van 33 bataljons en 30 eskadrons, ongeveer 17 400 man.

tegenhouden, op 27 november het Beierse kamp bereikte met de onheilsboodschap van de Scheldeoversteek, werd de operatie afgeblazen.

⁹² S.H.D., A¹, 2084, nr. 148 (Vendôme aan Chamillart, Doornik, 28 november 1708).

⁹³ BARBIER, *Champ de Mars*, VII, 216.

⁹⁴ Universiteitsbibliotheek Gent, Kaarten en Globes, kaart 513.

Bovendien zou de nakende intrede van de winter een beleg zeer bemoeilijkt hebben. La Mothe Houdancourt, de ongelukkige verliezer van Wijnendale, voerde het bevel. Vendôme wou persoonlijk het hoofd van het garnizoen nemen⁹⁶, maar werd daarvan weerhouden door Bourgondië, die hem –zoals steeds– waaghalzerij verweet⁹⁷. Het is niet zeker of Vendôme zijn plan om de oorlog vanuit Gent de hele winter door te laten aanslepen, had kunnen doorvoeren, maar La Mothe ging op 29 december, na een geallieerde dreiging met een bommentapijt, door de knieën. Deels onder druk van de stadsmagistraat, die zich al op 17 december, nog voor het begin van de vijandelijkheden, was gaan aanbieden bij Marlborough en Eugenius⁹⁸, maar ook omdat hij zich vragen stelde bij de kwaliteit van de “Spaanse” vestingtroepen⁹⁹. Op 30 december capituleerde La Mothe. In de nasleep van de Gentse capitulatie, werden ook Brugge, Fort Plassendale en het pas op 22 oktober veroverde Leffinge opgegeven.

Amper een week later, in de nacht van 5 op 6 januari, trad een zeer hevige vorst in, voorbode van de uitzonderlijk lange en strenge winter van 1708-1709. Nog voor de ongelukkige La Mothe zich kon aanbieden in Versailles, kreeg hij een *lettre de cachet* toegestuurd met het verzoek zich niet aan het hof te vertonen en zich voortaan op te houden in zijn landgoed te Fayet bij Compiègne¹⁰⁰.

Indirecte strategie en politieke netwerken

De Franse campagne van 1708, *une des plus considérables qui se soient vuës dans la flandre*¹⁰¹, is een opeenstapeling van gemiste kansen. Als we oorlog in de vroegmoderne periode bekijken als “*war-as-proces*” of een opeenvolging van subsistentieconflicten, die rond financiën en levensmiddelen draaien, bevond het Franse leger zich zonder twijfel steeds in de voordeligste positie. Figuren als de graaf van Bergeyck en Samuel Bernard waren in dat verband zonder meer een troefkaart¹⁰². Bovendien kon het steunen op het sterkst gebureaucratiseerde stapelsysteem, het vestingennetwerk van Vauban en de nabijheid van het “*cabinet de guerre*” van Chamlay in Versailles.

In de campagne van 1707, die we verder onbesproken laten gezien de beperkingen die dit artikel oplegt, was het voor Vendôme en de Beierse keurvorst mogelijk om Marlborough op afstand te houden, op basis van de geaccumuleerde Franse terreinkennis en geroedeerde organisatie. In een cyclus van eindeloze marsen in Brabant, Henegouwen en Frans-Vlaanderen wist het Franse leger de situatie na de slag van Ramillies 1706 te consolideren. Meer nog, telkens Vendôme de indruk gaf het hertogdom Brabant, met zijn slecht verdedigbare steden Brussel, Antwerpen en Leuven, te bedreigen, diende de geallieerde commandant halsoverkop terug te keren op zijn posities. Franse partizanenbenden drongen met gemak door tot Lier of Mechelen.

---

⁹⁵ “*On a pensé un peu tard à l’approvisionnement de Gand*” (S.H.D., A¹, 2084, nr. 307, Bergeyck aan Chamillart, 26 december 1708, Bergen). Claude Le Blanc, militaire intendant van het Noorden en later secretaris voor Oorlog, maakte gewag van een morrende bevolking (STURGILL, *Le Blanc*, 25).

⁹⁶ S.H.D., A¹, 2084, nr. 194 en 195 (Vendôme aan Lodewijk XIV en Chamillart, 5 december 1708, Douai).

⁹⁷ S.H.D., A¹, 2084, nr. 196 (Bourgogne aan Chamillart, 5 december 1708, St-Venant).

⁹⁸ S.H.D., A¹, 2086, nr. 263bis (Le Blanc aan Chamillart, 18 december 1708) en C. STURGILL, *Claude Le Blanc. Civil Servant of the King* (Gainesville: Florida U.P., 1975), 26-27..

⁹⁹ “*Qui le mettoient dans une extrême inquiétude sur leur fidélité, à la quelle il n’osoit se fier*” (BARBIER, *Champ de Mars*, VII, 225). Eerder hadden de Spaanse regimenten in het Franse leger gediend om de stad te doen vallen (cf. de actie van hoogbaljuw della Faille die tot de val van Gent leidde begin juli).

¹⁰⁰ “*Après tant de bêtises, ni la duchesse de Ventadour, ni Chamillart étaient encore en état de le sauver*”, SAINT-SIMON, *Mémoires*, IV, 276.

¹⁰¹ “Discours général sur la campagne de 1708”, BARBIER, *Journal*, VII, 231-242.

¹⁰² Bernard schoot bijvoorbeeld na de slag bij Oudenaarde Vendôme 300 000 livres tournois voor, in wisselbrieven getrokken op bankiers in Gent, Brugge en Antwerpen (S.H.D., A¹, 2081, nr. 109, Vendôme aan Lodewijk XIV en Chamillart, Lovendegem, 14 juli 1708). Men kan Bergeyck’s logistieke operaties beschouwen als de opvulling van de afstand tussen de Franse permanente *Magasins généraux* en het front (M. VAN CREVELD, *Supplying war: logistics from Wallenstein to Patton* (Cambridge: Cambridge UP, 1977), 20-21).

Toen Vlaanderen in 1708 een prioritair front werd, doorkruiste het “*système de la cour*” de bevelvoering. Zoals het onderzoek van Guy Rowlands aangetoond heeft voor de periode van de dynastie-Le Tellier, bestond het Franse leger, door de grote Franse militaire historicus André Corvisier gezien als de geboorteplaats van *l'État moderne*¹⁰³, in de eerste plaats als een arena waar familiale adellijke of administratieve netwerken elkaar bekampten. Lodewijk XIV kan in dit systeem louter als een scheidsrechter worden gezien. Tijdens de campagne kwamen herhaaldelijk verzoeken van Vendôme en Bourgondië om de ander te ontslaan. Lodewijk besliste hierover pas op het einde van het jaar, wanneer beide protagonisten geen militaire opdracht meer kregen. In tussentijd gaf hij gevolg aan verzoeken tot promotie vanuit beide kampen en kwam hij slechts tussen in de publicatie-oorlog tussen Vendômes medewerkers en Bourgondië, wanneer de onenigheid aan het hof te openlijk werd.

Dit alles had zijn repercussies op de bevelvoering. Het Franse onvermogen om met een sterkere troepenmacht in september over te gaan tot een aanval op het belegeringsleger van Marlborough en Eugénie, kwam op het conto van de onenigheid tussen Berwick en Vendôme, die nog sterker was dan die tussen de laatstgenoemde en Bourgondië. Maar dit hoeft niet te betekenen dat de Franse bevelhebbers minder onderlegd geweest zouden zijn dan die aan de overzijde. Enkel het lezen van de *mentale processen* die hen al dan niet tot beslissingen leidden, brengt de onderzoeker dicht bij een correcte appreciatie van de situatie.

II. Franse “Grand Strategy”: 1708 en de diplomatieke langere termijn

De tandwielen van de macht

Zoals eerder aangehaald rond de “*stratégie de cabinet*”, is het beeld van Lodewijk XIV als “Roi de guerre” (Joël Cornette) niet meer dat van de krijgshoofd als aanvoerder van zijn troepen op het slagveld. Nog minder dat van de absolute monarch die eenzaam zijn bevelen uitvaardigt. Rond Lodewijk werd een centrale bureaucratie opgebouwd, die beslissingen systematisch voorbereidde en eens genomen *en conseil*¹⁰⁴, toezag op hun uitvoering.

Dit was des te meer het geval voor het buitenlands beleid: in de woorden van John C. Rule, “*If Louis loved war, or, rather, the mechanics of warfare, he loved diplomacy more*”¹⁰⁵. Lodewijk kon bogen op de *bureaux des affaires étrangères*, geleid door de meest briljante telg uit de dynastie van de Colberts, staatssecretaris voor buitenlandse zaken Torcy (1665-1746)¹⁰⁶ en de expertise van technocraten, zoals de Normandische handelaar Nicolas Mesnager (1658-1714), lid van de *Conseil de Commerce*. Het buitenlands beleid nam dan ook evenveel tijd, indien niet meer, dan het aansturen van militaire aangelegenheden.

---

¹⁰³ Corvisier ziet bijvoorbeeld Louvois’ *Ordre du tableau* van 1675, of de systematisering van de militaire graden in functie van anciënniteit, als een teken van meritocratisering (A. CORVISIER, “Les généraux de Louis XIV et leur origine sociale”, *Bulletin de la Société d'histoire du XVIIe Siècle*, 1959, 23-53).

¹⁰⁴ M.L. VAN CREVELD., *Supplying war: logistics from Wallenstein to Patton*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 20. Deze opvatting staat in contrast met die van Rowlands, die voornamelijk continuïteit ziet tussen het Ancien Régime en de dynastieke strategieën van de aanvoerders in Lodewijks leger. Beide ontwikkelingen (top-down disciplineren en horizontale machtsverdeling van onderuit) zijn evenwel synchroon. De vorst creëert weliswaar nieuwe dynastieën door het verheffen van medewerkers (Le Tellier, Chamillart), maar dit fenomeen is ouder dan de Grand Siècle en was al aanwezig onder Hendrik IV. De nieuwe instelling en de uitbreiding van de bestaande zorgen ervoor dat Lodewijks militaire administratie het grootste staande leger van het continent kan uitbouwen en beheren, zie J. CORNETTE, *Le roi de Guerre: essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle* (Paris: Payot, 1993), 33.

¹⁰⁵ J.C. RULE, “Louis XIV, Roi-bureaucrate,” in *Louis XIV and the craft of kingship*, ed. John C. Rule (Columbus: Ohio State University Press, 1969), 53.

¹⁰⁶ L. BÉLY et al., eds., *Dictionnaire des ministres des Affaires Étrangères 1589-2004* (Paris: Fayard, 2005), 90-103. Zie ook L. BÉLY, “Les Temps Modernes (1515-1789)”, in *Histoire de la Diplomatie Française*, Jean-Claude Allain, Françoise Autrand, Lucien Bély, Philippe Contamine, Pierre Gullen, Thierry Lentz, Georges-Henri Soutou, Laurent Theis en Maurice Vaisse, (Paris: Perrin, 2005), 159-408.

Generaals aan handen en voeten gebonden

De “gloriecampagne” van Marlborough kan gerelativeerd worden door te wijzen op de structurele kwaliteiten en gebreken van de Franse oorlogsmachine op evenementieel niveau, maar evengoed door te wijzen op de beperkte politieke gevolgen op middellange en lange termijn van “*Great and Glorious days*” van de hertog¹⁰⁷. De inspanningen van de Grote Alliantie waren sterk geconcentreerd op de Zuidelijke Nederlanden en in mindere mate op Spanje¹⁰⁸. Tot ergernis van de Duitse historicus Max Braubach¹⁰⁹, die met lede ogen aanzag hoe de Duitse vorsten hun verbintenissen ten aanzien van het Rijksleger niet nakwamen en zich uitverkochten aan de meest biedende buitenlandse macht.

Ondanks de harde winter van 1708-1709 heeft Frankrijk de oorlog verder gezet. Wat opvalt bij het verdere verloop van de krijsoverwinningen, is dat Marlborough er nooit in slaagde om door de dubbele fortengordel van Vauban te dringen¹¹⁰. Overwinningen die geen definitief einde stellen aan een oorlog, zijn eigenlijk geen overwinningen¹¹¹. Ook de campagnes van Marlborough moet men zien als voorbereidende zetten op een diplomatiek eindspel.

Structurele wrijvingspunten, maar een ongelukkige conjunctuur

Naarmate de oorlog langer aansleepte, werd de financiële last¹¹² voor de schatmeesters van de alliantie het voorwerp van binnenlands politiek debat. Uit de berichten van de Franse informanten in Londen bleek voor Torcy duidelijk dat niet iedereen op de lijn van het toenmalige (hoofdzakelijk) Whig-kabinet zat, dat geen vrede wou sluiten voor Spanje in handen van de kandidaat van de coalitie, Karel van Habsburg, was (*No Peace without Spain*)¹¹³.

De Franse diplomatie keek echter in de eerste plaats naar de Republiek. Gezien de maritieme en commerciële rivaliteit tussen Den Haag en Londen, leek het lot van de Grote Alliantie verbonden te zijn aan de bereidwilligheid van een van beide partijen om hun eigen belang (zij het tijdelijk) opzij te zetten met het oog op de realisatie van een gemeenschappelijke doelstelling: het verkrijgen van een billijke genoegdoening (*aequa et ratione conveniens satisfactio*¹¹⁴) voor de Oostenrijkse aartshertog Karel in de opvolging van Karel II. Toen Lodewijk XIV in november 1700 het testament van Karel II, dat de hele erfenis aan zijn kleinzoon Filips van Anjou toeweest, aanvaardde, lag het in de lijn der verwachtingen dat de andere Europese machten de keizer ter hulp zouden komen¹¹⁵. Dit engagement ging echter niet zo ver, dat de bondgenoten de absolute aanspraak van Karel van Habsburg op de Spaanse erfenis wensten te honoreren.

---

¹⁰⁷ Bemerkt overigens dat biografen van Eugenius van Savoye (Kirchhammer, Paoletti) regelmatig de invloed van Marlborough op cruciale strategische beslissingen in vraag stellen. Zo viel de beslissing van 6 juli 1708, om naar Oudenaarde te trekken en niet onmiddellijk terug naar Gent, op het conto van de keizerlijke commandant te schrijven. Ook het idee om Rijsel te belegeren, kwam van Eugenius.

¹⁰⁸ J.B. HATTENDORF, *England in the war of the Spanish succession : a study of the English view and conduct of grand strategy, 1702-1712*, Modern European History (New York: Garland, 1987), xiv.

¹⁰⁹ BRAUBACH, *Die Bedeutung der Subsidien...* 73.

¹¹⁰ OSTWALD, *Vauban*, 2007, 101.

¹¹¹ “*Puisque nous voulons forcer l'adversaire par un acte de guerre à exécuter notre volonté, il faut soit le désarmer réellement, soit le placer dans une condition telle qu'il se sente menacé de cette probabilité*” (Clausewitz, geciteerd bij ARON, *Paix et guerre*, 34).

¹¹² Voor 1708 stemde het Britse Lagerhuis aanzienlijke kredieten van £ 1 263 551, die telkens met politieke munt dienden te worden afgekocht (HATTENDORF, *England in the War...*, 306).

¹¹³ AE, CP, Angleterre, 225; F. DHONDT, *Nec pluribus impar*, 338-349.

¹¹⁴ Art. III, Alliantieverdrag van Den Haag, 7 september 1701, geciteerd.

¹¹⁵ M.-F. MAQUART, “Le dernier testament de Charles II d'Espagne”, in *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècles*, ed. Lucien Bély, 111-123. Zie ook het uiterst informatieve *Le réseau français à la cour de Charles II d'Espagne : jeux diplomatiques de fin de règne - 1696-1700 (diss. doc.)*, (Toulouse, Université Toulouse-Le Mirail, 1999) van dezelfde auteur.

Naarmate de militaire successen van de coalitie de bovenhand namen, radicaliseerde het gezamenlijke standpunt echter naar “*No peace without Spain*”: Filips V moest verdreven worden uit Spanje. De band tussen Marlborough, Eugenius van Savoye en de Amsterdamse pensionaris Willem Buys (1661-1749)¹¹⁶ stond garant voor de uitvoering van dit “maximalistische programma”, dat echter zeker niet unaniem gedragen werd door de handelaars van beide zeemachten. Zij waren de uiteindelijke schuldenaar van de subsidies die werden uitgedeeld aan de inhalige Duitse bondgenoten en de immer bankroete keizer. Bovendien liepen hun activiteiten terug door het handelsverbod met Frankrijk¹¹⁷ en de oorlogstoestand in de kolonies. Torcy aanzag Engeland en de Republiek om die reden als *de facto* rivalen. Londen zou de oorlog hoofdzakelijk gebruiken om de Staten-Generaal dermate zware lasten te laten dragen, dat het Hollandse commercieel overwicht voorgoed zou worden gebroken.

Eind 1707 leek de territoriale *aequa satisfactio* aanwezig te zijn. Karel van Habsburg controleerde de Italiaanse bezittingen uit de Spaanse erfenis (na de slag van Turijn, 7 september 1706) en (een groot deel van) de Zuidelijke Nederlanden (Ramillies, 23 mei 1706). Filips V had zich dankzij de slag van Almanza (25 april 1707) weten te handhaven in Spanje en de kolonies. Eugenius was bovendien mislukt in zijn aanval op Toulon (juli-augustus 1707) en Vendôme had Marlborough weten af te houden van een inval in het Noorden van Frankrijk.

De onderhandelingen die Nicolas Mesnager in de Republiek voerde, liepen evenwel spaak op het wantrouwen van de groep rond Buys¹¹⁸. De voorstellen inzake koloniale vrijhandel en die de Franse onderhandelaar formuleerde, vormden evenwel een blauwdruk, die hij later met succes in Londen kon toepassen.

Verdeel en heers: Frankrijk en Engeland tegen de Habsburgse *Monarchia Universalis*

Al voor de Spaanse Successieoorlog hadden Lodewijk XIV en Willem III (1650-1702) akkoorden bereikt over de verdeling van de erfenis¹¹⁹. Beide vorsten gingen ervan uit dat de Europese *Société des princes* het niet zou verdragen dat één van de twee permanent concurrerende grootmachten Bourbon en Habsburg¹²⁰ zowel Spanje, de Zuidelijke Nederlanden, grote delen van Italië als de Amerikaanse kolonies zou inpalmen. Samen beschikten Frankrijk en de Zeemachten over de middelen om een onwillige keizer Leopold ertoe te dwingen een splitsing te aanvaarden. Dat deze akkoorden niet werden gerespecteerd, kan dus enkel worden verklaard door het fundamentele wantrouwen tussen Willem en Lodewijk.

---

¹¹⁶ Het is correcter dit toe te schrijven aan Buys, dan aan Heinsius, die eerder schippert tussen de verschillende fracties. De Hollandse raadspensionaris geeft bijvoorbeeld aan Bruno Van Der Dussen, burgemeester van Gouda, toestemming om correspondentie te onderhouden met Bergeyck (zie STORK-PENNING, *Het grote werk...*, 77).

¹¹⁷ L. BÉLY, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV* (Paris: Fayard, 1990), 562-63.

¹¹⁸ AE, CP, Hollande, series 212 t.e.m. 216 (1706 tot 1708); F. DHONDT, “L'équilibre européen et la Succession d'Espagne. L'épisode révélateur des négociations de Nicolas Mesnager en Hollande, 1707-1708” in *Actes des Journées de la société d'histoire du droit des pays flamands, picards et wallons : diplomates et diplomatie*, ed. Sarah Castelain, (Lille : Université Lille 2-Centre d'histoire judiciaire, 2010); Id., *Nec pluribus impar ?*, 292-335.

¹¹⁹ We gaan niet verder in op de details van de regeling van 1698, waarbij Max Emmanuel van Beierens zoon Jozef Ferdinand (1692-1699) als consensuskandidaat verschijnt. Zie in dat verband R. DE SCHRYVER, *Max II Emanuel...* Teksten: Verdelingsverdrag van 11 oktober 1698 tussen Lodewijk XIV, Willem III en de Staten-Generaal, (gepubliceerd bij A. LEGRELLE, *La Diplomatie française et la Succession d'Espagne: 1659-1725, Vol. II* (Gent: Dullé-Plus, 1889), 664-80. Verdelingsverdrag van 3/25 maart 1700 tussen dezelfde partijen Id., *La Diplomatie française et la Succession d'Espagne: 1659-1725, Vol. III* (Gent: Dullé-Plus, 1891), 690-706.

¹²⁰ J. BÉRENGER, “Le conflit entre les Habsbourg et les Bourbons (1598-1792)”, *Revue d'histoire diplomatique* 2002, 193-232.

De “*No peace without Spain*”-doelstelling kon enkel op interne steun rekenen wanneer de militaire realisatie binnen bereik leek te liggen. Door het wegvallen van keizer Jozef I (1678-1711¹²¹), de oudere broer van aartshertog Karel, was dit uitgesloten. In deze structureel onaanvaardbare constellatie, waarbij Karel zowel in Madrid, Wenen, Napels als in Brussel zou heersen, weigerde de betrokkene bovendien zijn eisen te milderen. De samenstelling van het Lagerhuis was eind 1710 in die zin gewijzigd, dat een Tory-meerderheid het kabinet van koningin Anna kon bevolken. De Tories stonden traditioneel voor de legitieme aanspraken van de verjaagde Jacobus II en voor een minder gewaagde buitenlandpolitiek. Het nieuwe kabinet steunde op de publieke veroordeling van het zachte Barrièreverdrag dat Whig-diplomaat Charles Townshend in 1709 had afgesloten met de Republiek¹²². Bovendien dreef hun electoraal succes op de landeigenaars, die meenden fiscaal disproportioneel te hebben geleden onder de oorlogsinspanningen¹²³.

Na het tekenen van de preliminaria van Londen op 8 oktober 1711, bestonden de campagnes van maarschalk Villars (1653-1734)¹²⁴ hoofdzakelijk uit het naar de onderhandelingstafel leiden van de Republiek (wat leidde tot de bilaterale verdragen van Utrecht in 1713¹²⁵) en de keizer (wat leidde tot de vredes van Rastatt en Baden¹²⁶). Met andere woorden: bij gebreke van een van de twee geldschietters, ging de alliantie ter ziele en kon Frankrijk de oorlog desnoods alleen verder voeren.

Uit deze gang van zaken volgde dat de ordening die in Utrecht en Rastatt werd vastgelegd alle kansen had om duurzaam te zijn. De universaliteitsaanspraken uit Madrid en Versailles waren de afgelopen tweehonderd jaar op de klippen gelopen in coalitieoorlogen. Indien de voornaamste machten bereid waren te aanvaarden dat de internationale betrekkingen voortvloeien uit een veelvoud aan beslissingscentra¹²⁷, wat een permanent multilateraal diplomatiek systeem impliceert, zou het akkoord onaanvechtbaar worden. Utrecht werd door velen aanvaard als een nodig rustpunt na honderd jaar nagenoeg onafgebroken oorlogvoering¹²⁸. In de feiten is het dat ook geweest tot het begin van de Oostenrijkse Succesieoorlog (1740-1748)¹²⁹.

---

¹²¹ C.W. INGRAO, *In Quest and Crisis: Emperor Joseph I and the Habsburg Monarchy* (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 1979).

¹²² Zie de pamfletten van Jonathan SWIFT, *On the Conduct of the Allies*, London, John Morphew, 1711; *Some Remarks on the Barrier Treaty*, London, John Morphew, 1712 en Daniel DEFOE, *Reasons Why This Nation Ought to Put a Speedy End to this Expensive War*, London, Baker, 1711; *The justice and necessity of a war with Holland: in case the Dutch do not come into Her Majesty's measures*, 1712.

¹²³ In de woorden van de latere onderhandelaar Henry St John: “*We have now been twenty years engaged in the two most expensive wars that Europe ever saw. The whole burthen of this charge has laid upon the landed interest during the whole time*” (geciteerd bij J. BREWER, *The sinews of power: war, money and the English state, 1688-1793* (Boston: Routledge, 1994), 200).

¹²⁴ F. ZIEGLER, *Villars, Le centurion de Louis XIV* (Paris: Perrin, 1996).

¹²⁵ Verdragen tussen koningin Anna en Lodewijk XIV, Lodewijk XIV en João V van Portugal, Lodewijk XIV en Frederik-Willem van Brandenburg-Pruisen, Lodewijk XIV en Victor Amadeus van Savoye (allen 13 april 1713), tussen Lodewijk XIV en de Staten-Generaal (26 juni 1714), tussen Filips V en João V van Portugal (6 februari 1715), allen gepubliceerd bij H. Vast, *Les grands traités du règne de Louis XIV. T. III: La Succession d'Espagne*, (Paris: Picard, 1889), 68 e.v.

¹²⁶ Vredesverdrag van Rastatt tussen Lodewijk XIV en Karel VI, 6 maart 1714, gepubliceerd bij J. DU MONT DE CARELSKROON, *Corps universel diplomatique du droit des gens* (Den Haag: Pieter Husson & Charles Levier, 1731), VIII/1, 415-422; Vredesverdrag van Baden tussen Lodewijk XIV, Karel VI en het Heilig Roomse Rijk, 7 september 1714, gepubliceerd bij *ibid.*, 436-443. K.-O. VON ARETIN, *Das Alte Reich 1648-1806. Band 2, Kaisertradition und österreichische Grossmachtpolitik (1648-1745)*, (Stuttgart: Klett-Cotta, 1997), 232-346.

¹²⁷ ARON, *Paix et guerre*, 28.

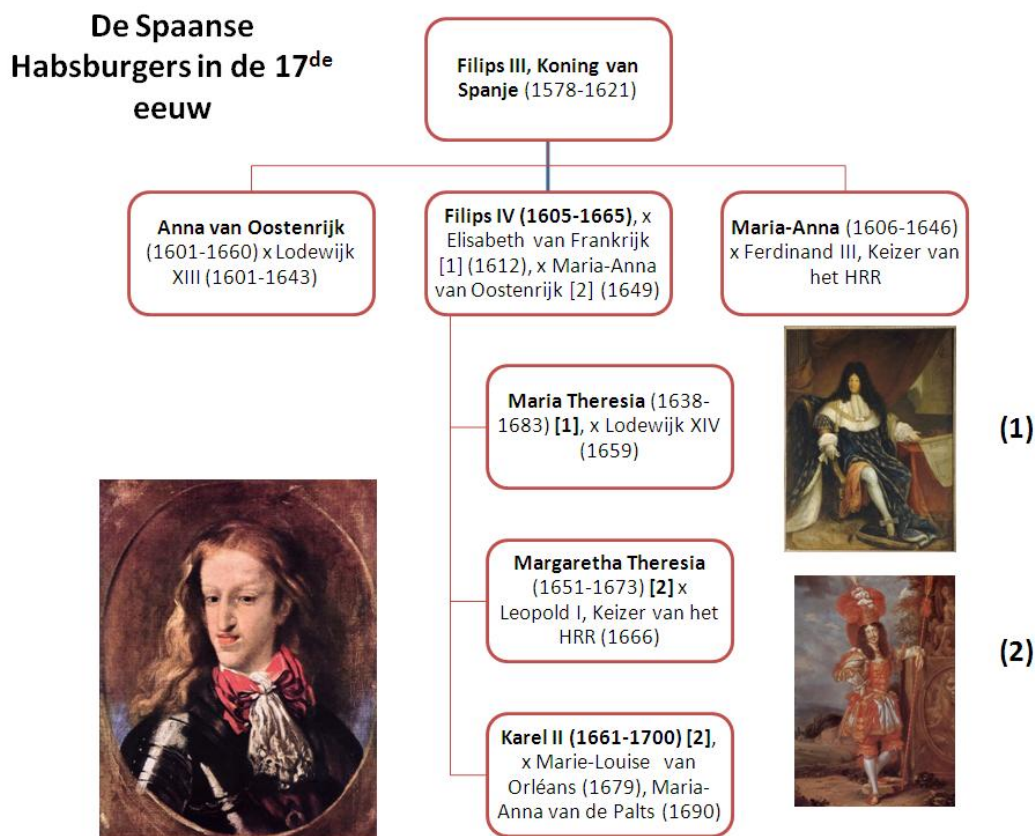
¹²⁸ A. CORVISIER, “Présence de la guerre au XVIIe siècle,” in *Guerre et Paix dans l'Europe du XVIIe siècle*, ed. Lucien Bély, Jean Bérenger en André Corvisier, *Regards sur l'histoire* (Paris: S.E.D.E.S., 1991), 13.

¹²⁹ P. MURET, *La prépondérance anglaise (1713-1763)* (Paris : PUF , 1949³).

III. De Spaanse Successie, een prinsiepskwestie¹³⁰

Testament versus verzaking: kibbelen aan het sterfbed van Karel II

Het conflict om de opvolging van de Spaanse Habsburgers werd in de zeventiende eeuw gezien als een zaak van privaatrecht tussen twee pretendenten. De kinderloze en ziekelijke Karel II¹³¹ was zowel verwant aan de Bourbons als aan de Weense Habsburgers (cf. Figuur 7: genealogie). De kinderen van Lodewijk XIV (via hun moeder, de infante Maria Theresia, 1638-1683) en van keizer Leopold (via diens eerste echtgenote, de infante Margaretha Theresia, 1651-1673) konden aanspraak maken op zijn opvolging.

Figuur 6 Genealogie bij de Spaanse Successiekwestie¹³²

Lodewijk XIV beschouwde de kwestie als een materie van privaatrecht. Aangezien hij gehuwd was met de oudste dochter van Filips IV van Spanje (1605-1665), nam hij al in 1667, na diens overlijden, het initiatief om de Zuidelijke Nederlanden op te eisen. In een aantal gewesten (Brabant, Limburg, Antwerpen, Mechelen Aalst, Namen, Henegouwen, Chiny, Luxemburg, Cambrai,) gold immers dat kinderen uit een eerste huwelijk bij het overlijden van een ouder recht hadden op de naakte eigendom van

¹³⁰ Voor een gedetailleerde bespreking, zie F. DHONDT, *Nec pluribus impar*, 22-54.

¹³¹ "He possessed all of the family traits: pale, light eyes; the large pendulous so-called Habsburg jaw, which jutted out so far that his teeth did not meet and forced him to swallow his food whole; a long, narrow forehead; a large chin; and acrocephaly, an endocrine dysfunction, which caused physical deformity; short of stature with a huge balding forehead, Charles tottered rather than walked. Epileptic fits, convulsions, fainting spells, ulcers, and congenital syphilis, a direct result of his father's promiscuity, plagued Charles during his short life." (L. FREY en M. FREY, *A Question of Empire*, 4).

¹³² Deels gebaseerd op M.-F. MAQUART, "Et Louis XIV fit main basse sur le trône d'Espagne", *L'Histoire*, september 2001, 62-66.

zijn onroerende goederen¹³³. Karel II, *in extremis* verwekt in een huwelijk van Filips IV met de Oostenrijkse Maria-Anna (1634-1696) -oorspronkelijk bestemd voor zijn overleden zoon Balthasar Carlos (1629-1646)- zou hem in deze gebieden dus niet kunnen opvolgen. Maria-Anna zou hoogstens als vruchtgebruiker kunnen optreden. Bovendien was Maria Theresia's bruidsschat van 500 000 écus, een compensatie voor het feit dat Filips IV haar bij het huwelijk wou onterven, niet voldaan¹³⁴. De Franse koning vond dus dat de hele erfenis zijn vrouw diende toe te komen, op grond van haar eerstegeboorterecht.

Zowel in Madrid als in Wenen werd deze argumentatie van tafel geveegd. Bij haar huwelijk met Lodewijk in 1659 had Maria Theresia een onvoorwaardelijke verzaking afgelegd met betrekking tot haar publiekrechtelijke aanspraken¹³⁵. Bovendien vond men lokale gewoonterechten, waarvan de sanctie pas kon worden ten uitvoer gelegd na een proces voor een burgerlijke rechter, niet van toepassing op soevereinen¹³⁶. In het Habsburgse standpunt werd de kwestie geregeld door het testament van Filips IV dat de Weense lijn bevoordeelde en de uitsluiting van Maria Theresia herhaalde¹³⁷.

De diplomatieke schaduw van de Successie over de Grand Siècle¹³⁸

Uit het contrast van de twee voorgaande argumenten volgde hun onverzoenbaarheid. Aanvaardde men de geldigheid van de Franse opvatting, dan konden de afstammelingen van Margaretha Theresia niets erven. Aanvaardde men de Habsburgse idee, dan waren de afstammelingen van Maria Theresia uitgesloten. Om een eeuwig aanslepende oorlog te vermijden, waren de partijen veroordeeld tot het vinden van een compromisoplossing in een verdrag. Hetzij op bilateraal, hetzij op Europees niveau.

Al tijdens de Devolutieoorlog (1667-1668) maakte Lodewijk XIV openingen naar Leopold I om te kwestie in der minne te regelen. In het geheime verdrag van Grémonville, dat door Lodewijks gelijknamige gezant in Wenen werd afgesloten in januari 1668, stemde Leopold toe in een splitsing van de erfenis¹³⁹. Opmerkelijk detail: in ruil voor de controle over Italië, liet de Keizer de Zuidelijke Nederlanden en de kolonies aan de Franse Dauphin, een situatie die in een verdelingsverdrag met Willem III, die zowel strategische als commerciële belangen had, totaal uitgesloten was geweest. Dertig jaar later maakt de

---

¹³³ P. GODDING, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Académie royale de Belgique. Mémoires de la classe des lettres; 2e série, 14,1 (Bruxelles: Palais des Académies, 1991), 358-64.

¹³⁴ P. LE BAILLY, *Louis XIV et la Flandre, problèmes économiques, prétextes juridiques (diss. doc.)* (Paris: Université de Paris, 1970), 156-57. Voor een grondige bespreking van het Franse oorlogsmanifest uit 1667, het *Traité des droits de la reine très chrétienne sur divers états de la monarchie espagnole* (Paris: Imprimerie Royale, 1667), zie D. MONTARIOL, *Les droits de la Reine: la guerre juridique de Dévolution 1661-1674 (diss.doc)* (Toulouse: Université Toulouse 1, 2005).

¹³⁵ Overweging 15, Testament van Filips IV van Spanje, gedaan op 14 september 1665 te Madrid, gepubliceerd in oorspronkelijke versie bij A. LEGRELLE, *La diplomatie française et la succession d'Espagne* (Gent: Dullé-Plus, 1889), 458 e.v.

¹³⁶ De keizerlijke diplomaat François-Paul de Lisola schreef de Franse argumenten de vernieling in met zijn *Bouclier d'Etat et de justice contre le dessein manifestement découvert de la monarchie universelle, sous le vain prétexte des prétentions de la reine de France*, (s.l., 1667); Deze tekst is van fundamenteel belang voor de autonomisering van het internationaal publiekrecht. Ik verwijs naar M. BAUMANN, *Das publizistische Werk des kaiserlichen Diplomaten Franz Paul Freiherr von Lisola (1613-1674)*, Historische Forschungen (Berlin: Duncker & Humblot, 1994). Zie ook F. DHONDT, *Nec pluribus impar?*, 29-38. Lisola werd herdrukt bij het begin van de Spaanse Successieoorlog, aangezien de juridische controverse nog steeds aansleepte.

¹³⁷ R. DE SCHRYVER, "De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis", in *Oostenrijks België*, Hervé Hasquin ed., (Brussel: Gemeentekrediet, 1987), 11-36.

¹³⁸ J. BÉRENGER, "La question de la succession d'Espagne au XVIIIe siècle," in *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècles*, ed. Lucien Bély (Paris: PUF, 2000), 75-91, K. MALETTKE, "La signification de la Succession d'Espagne pour les relations internationales jusqu'à l'époque de Ryswick (1697)," in *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècles*, ed. Lucien Bély (Paris: PUF, 2000), 94-109.

¹³⁹ J. BÉRENGER, "Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur," in *Guerres et paix en Europe Centrale aux époques moderne et contemporaine: mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, ed. Daniel Tollet (Paris: Presses de l'université de Paris-Sorbonne, 2003), 221-36.

aanwassende Oostenrijkse machtspositie ingevolge de succesvol doorstane Turkenoorlogen (Balkan) en Lodewijks agressieve Duitse politiek (Rijk) Leopold tot een echte uitdager voor Lodewijk XIV¹⁴⁰. Het verdrag-Grémonville werd dan ook nooit uitgevoerd en was niet meer actueel op het einde van de zeventiende eeuw.

Als precedent was het echter wel belangrijk. De verdelingsverdragen met Willem III waren een voorbode van wat in Utrecht stond te gebeuren: een derde partij arbitreerde tussen de claims van beide machten. Noch Lodewijk, noch Leopold kon de volle buit binnenhalen. De Spaanse monarchie moest gescheiden worden van de “hoofdtak” die de nieuwe koning zou leveren¹⁴¹. Willem bekeek de zaken uiteraard vanuit zijn eigen perspectief: hij had nood aan Barrière tegen Franse agressie na 1672 en eiste toegang tot de kolonies voor zijn handelaars. Toch zag hij ook toe op de balans tussen beide pretendentes op het continent, in verhouding tot staten als Savoye, Beieren en Lotharingen. De oplossing werd met andere woorden in toenemende mate geacht iedereen te raken.

Utrecht: verdragen vervangen fundamentele wetten

Utrecht bracht in dit laatste opzicht een kleine juridische revolutie. Pas na meer dan een decennium oorlogsgeweld was een akkoord uiteindelijk bereikt. Frankrijk werd verplicht dit uit te voeren, tegen de *lois fondamentales du Royaume* in. Filips van Anjou werd verplicht om, met een door een commissie juristen uit Oxford opgestelde tekst, voor de *Cortes* te verzaken aan zijn recht Lodewijk XIV op te volgen¹⁴². Ook Filips van Orléans (als zoon van Anna van Oostenrijk, tante van Karel II) en de hertog van Berry (Lodewijks derde kleinzoon) dienden met betrekking tot hun rechten op de Spaanse troon gelijkaardige verklaringen af te leggen voor het *Parlement de Paris*. Met andere woorden, gesterkt door de feitelijke verhoudingen, drong een verdragsnorm zich op ter vervanging van de meest fundamentele interne normen¹⁴³.

Deze structuur van scheiding tussen de Franse en Spaanse kroon zal als model dienen voor verdere multilaterale interventies na Utrecht¹⁴⁴. Interne opvolgingskwesties werden, door de betrokkenheid van meerdere internationale spelers, naar een hoger forum getild, om daar een *sui generis* oplossing te krijgen, die niet conform het interne recht was. Het hertogdom Parma-Piacenza, of het groothertogdom Toscane, beiden mannelijke rijkslenen, werden in de jaren twintig en dertig van de achttiende eeuw op basis van verdragsrechtelijke normen toegewezen¹⁴⁵. Niet door loutere tussenkomst van de Keizer, hoewel hij zich op feodale argumenten bleef beroepen. Fundamenteel werden crisissen niet

---

¹⁴⁰ M. HOCHEDLINGER, *Austria's wars of emergence : war, state and society in the Habsburg monarchy 1683-1797*, Modern Wars in Perspective (London: Longman, 2003).

¹⁴¹ Willem III en Heinsius drongen er tijdens de Negenjarige Oorlog, toen Leopold I samen met hen Lodewijk XIV bevocht, op aan dat de keizer zijn tweede zoon zou aanduiden om Karel II op te volgen (W. TROOST, *Stadhouder-koning Willem III. Een politieke biografie* (Hilversum: Verloren, 2001), 249).

¹⁴² BELY, *Espions*, 43.

¹⁴³ Men kon immers niet verzaken aan de Franse troon. Voor een uitgebreide behandeling van de *loi fondamentale* van de onbeschikbaarheid van de Franse troon, die samen met de Salische Wet diende te verhinderen dat de kroon in buitenlandse handen viel, verwijs ik naar A. BAUDRILLART, “Examen des droits de Philippe V et de ses descendants au trône de France, en dehors des renonciations d’Utrecht”, *Revue d’histoire diplomatique* III (1889), 161-191 en 354-384 en F. GARISSON, “Lois Fondamentales”, in *Dictionnaire de l’Ancien Régime*, ed. Lucien Bély (Paris : PUF, 1996), 753-757.

¹⁴⁴ Zie F. DHONDT, “Diplomatic Practice and Representations of the European Balance: the 1725 Ripperda Treaty”, in: *Die Inzenierung des Rechts - The law on stage. 6th Yearbook of Legal Historians/Jahrbuch Junge Rechtsgeschichte*, (München: Martin Meidenbauer Verlag, 2010) (forthcoming).

¹⁴⁵ H. STEIGER, “Völkerrecht versus Lehnsrecht? Vertragliche Regelungen über reichsitalienische Lehen in der Frühen Neuzeit” in *L’Imperio e l’Italia nella prima età moderna/Das Reich und Italien in der Frühen Neuzeit*, M. SCHNETTGER en M. VERGA, eds. (Bologna/Berlin: Il Mulino, 2006), 115-152.

gekwalficeerd in privaatrechtelijke, feodale, of grondwettelijke termen, maar in een voor alle spelers aanvaardbare taal: het *droit public de l'Europe*¹⁴⁶, of het recht van de prinsensamenleving.

Figuur 7 Voorpagina van Christoph Hermann Schweders *Theatrum Historicum praetensium et controversiarum illustrium*, (1727¹⁴⁷)

Conclusie

In de drie voorgaande secties heb ik uiteengezet waarom *idées reçues* over de vroege achttiende eeuw het waard zijn herbekeken te worden, aan de hand van de casus van de campagnes in de Zuidelijke Nederlanden voor de jaren 1707 en 1708. Een kritisch onderzoek van het militaire bronnenmateriaal haalt grote bevelhebbers van hun piëdestal en wijst op de rol van strategen, bureaucratieën en indirecte benaderingen. De rol van de Franse diplomatie was minstens zo belangrijk als die van de grote generaals: eens de campagnes afgelopen zijn, komen zij aan zet. Ook in dit diplomatieke optreden kan men

¹⁴⁶ G.B. DE MABLY, *Le droit public de l'Europe, fondé sur les traités* (Genève: Compagnie des Libraires, 1748).

¹⁴⁷ Max Planck Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Frankfurt am Main (Eu 27 i 8 Q <2>).

constanten en patronen ontwaren, die voortkomen uit structurele en coherente analyses van de politieke situatie.

Tenslotte veranderde ook de taal waarin soevereinen hun disputen wensten te behandelen: van ruzies tussen particulieren naar breed gesteunde verdragen, die hun duurzame legitimiteit vonden in hard bevochten politieke akkoorden. Zoals Ragnhild Hatton in *Louis XIV and his Fellow Monarchs* naar voor bracht¹⁴⁸, kunnen “absolute” monarchen enkel worden geïnterpreteerd in relatie tot elkaar. Dit gemeenschappelijk interactiemodel heeft verdere repercussies dan een scheppen van een dialoog tussen homogeen gesloten eenheden¹⁴⁹. Een *système du gouvernement* bij Réal de Curban¹⁵⁰ *Droit public de l'Europe* bij Mably, *Société des Nations* bij Vattel¹⁵¹, of nog *droit de convenance* in de volkenrechtsgeschiedenis¹⁵², coördineert de verschillende niveaus van machtsuitoefening in het complexe Ancien Régime-systeem.

---

¹⁴⁸ R. HATTON, "Louis XIV and his fellow monarchs," in *Louis XIV and Europe*, ed. Ragnhild Hatton (London: MacMillan, 1976), 16-59.

¹⁴⁹ L. BÉLY, *L'Art de La Paix en Europe: Naissance de la Diplomatie Moderne, XVI-XVIIIe siècle* (Paris: PUF, 2007).

¹⁵⁰ G. DE RÉAL DE CURBAN, *La science du Gouvernement, tome cinquième contenant le droit des gens*, (Genève : Les libraires associés, 1764)

¹⁵¹ E. DE VATTEL, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains* (Leide : aux dépens de la Compagnie, 1758).

¹⁵² F. DE PAUW, *Het mare liberum van Grotius en Pattijn*, (Brugge: Die Keure, 1960), 230; H. DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976), 50; Id., *Balance of Power und Pentarchie*, (Paderborn: Schöningh, 1997), 17.